

1787-1806 YILLARI ARASINDA KAFKASYA'DA CEREBAN EDEN SİYASİ OLAYLAR*

Cemal Gökçe

1787 Osmanlı - Rus harbinde Kafkasya

Osmanlı-Rus Harbinin sebepleri :

Osmanlı Devleti öteden beri Rusya ile birçok meselelerden dolayı anlaşma imkânları bulamamıştır. Bu meselelerin halli esasen güçtü. Nitekim 1787 tarihinde Rus elçisinin hallini istediği meseleler şunlardı :

1 — Eflâk ve Boğdan münazarası.

2 — Gürcistan meselesi.

3 — Kafkasya'daki bazı kabilelerin Kuban nehrini geçerek Rus arazisine akın etmeleri.

4 — Cezayirlilerin zapt ettikleri Rus gemisinin istirdatı.

5 — Tuna sahillerinde Osmanlılar'a bağlı Kazakların hudut-tan uzaklaştırılarak yağmalarının önlenmesi.

6 — Kaynarca muahedesi gereğince Varna'ya konsolos tayinine kat'î surette mücade edilmesi.

7 — Kılburun memleahalarından çıkan tuzun yarısının Ruslara diğer yarısının Özi halkına dağıtılması, muahede ahkamından olduğundan Rus'lara ait bu yarı hissenin verilmesi.

Meselelerin halli hayli güç bir vaziyet yaratıyordu. Harp yapmak istemeyen Osmanlı Devleti istenilen bu şartların müzakeresine taraftar oldu. Bu maksatla Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi Rus elçisi Bulgakof'la müzakerelere girişip işi hal yoluna koymağa

* Bu makale, 1971 yılında Edebiyat Fakültesi Profesörler kurulu tarafından kabul edilmiş olan Doktora tezinin bir kısmı olup, yine aynı fakültenin profesörler kurulu tarafından, bu bölümünün basılmasına karar verilmiştir.

çalıştı. Müzakereler esnasında Gürcü ve Kuban meseleleri hakkında Rus elçisine şu şekilde bir bilgi verilmiştir. Gürcüler'e hücum eden Acara ahalisini teskin için doğuya kuvvet gönderildiğine işaret edildikten sonra, Soğucak ve Anapa muhafızlığına da, Kuban hududuna hücum etmekte olan Kafkas halkını bu hareketlerinden vazgeçirmek için gereken emrin bildirilmiş olduğu belirtildi'. Ancak savaştan kaçmak istiyen Osmanlı Devleti'nin bu çekingen durumuna vakıf olan Rusya gittikçe isteklerini arttırıyordu. Kaldı ki Türklerle harp etmek isteyen, Potemkin'e yaranmak hususunda gayret gösteren Bulgakof, daima Bab-ı âliyi sıkıştırmaktaydı.

İstanbul'da bu müzakereler devam ederken II. Katerina'nın Avusturya İmparatoru II. Josef ile 1787 de Cherson da buluşarak birlikte Kırım'a gelmeleri üzerine durum büsbütün başka bir çehrede ortaya çıkmış bulunuyordu. Çünkü Bab-ı âli bu geziyi kendisine karşı açıktan açığa meydan okunmuş gibi sayarak öfkelenmişti.

Diğer taraftan Avrupa devletlerinin bu husustaki tutumları şöyleydi: Fransa, Osmanlı Devletinin zayıf durumunu göz önünde bulundurarak onu teskine çalışırken, İngiltere ve Prusya bu hareketin aksine olarak Bâb-ı âliyi Rusya'ya karşı harp açmağa teşvik ediyorlardı². Zira Rusya'yı Hollanda olayları esnasında meşgul bulundurmamak bu iki devletin menfaatleri icabındandı. Esasen İngiltere Rusya'nın büyük denizlerde tarafsızlık durumunu ortaya atıp sonrada beklenmedik bir anda Fransa ile ticaret antlaşması yapmasından, Prusya'da kendisi ile olan ittifakını bozarak Avusturya ile antlaşmasından ötürü Rusya'ya kırılmış ve gücümüşlerdi.

Doğu siyasetinde yeni bir merhaleyi belirten İngiliz tavrı hareketindeki bu değişikliğin bir sebebi de bu devletin o sıralarda Kuzey Amerika'daki sömürgelerini kaybetmesinden ve buna karşılık Hind Denzinde ve yakın doğudaki ticaretindeki gelişmede yeni tavizler aramasından ileri geliyordu³.

İşte İngiltere ve Prusya'nın da teşviki yanında Osmanlı Devlet adamlarının da; Rusya'nın gerçek emellerine vakıf olmaları dolayısıyla Rusya'nın ileri sürdüğü tekliflerini hal yoluna gitmenin kar-

1 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956, c. IV. I. kısım, s. 501, 502, 503.

2 C. Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devletinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, s. 62-63.

3 C. Tukin, *Aynı eser*, s. 63.

şı tarafın samimiyetsizliğinden dolayı, imkânsız olduğunu anlamları harbi kaçınılmaz bir vasıta yapmıştır. Esasen harp taraftarı olan Sadrazam Yusuf Paşa, Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi vasıtasıyla 27 Temmuz 1787 (II. Şevval. 1202) de Bebek bahçesinde Rus elçisine aşağıdaki teklifleri yaptırdı :

1 — Firarî Boğdan voyvodası II. Aleksandr Mavrokordato'nun teslimi.

2 — Eflâk ve Boğdan'da olan ve memleketi Osmanlı Hükümeti aleyhine ifsat eden konsolos vekilinin azli⁴.

3 — Kılburun göllerinde Özü ahalisine verilmesi iktiza eden tuzun verilmesi.

4 — İki taraf tüccarı hakkında eşit muamelenin yapılmasının kabulü.

5 — Osmanlı tüccarlarının gadre uğramaması için münasip mahallere memurlar (Şehbenderler) tayini ve şimdilik Kırım'a bir memur gönderilmesine müsaade olunması.

6 — Rus tüccar gemileri memnu eşya nakletmekle olduklarından bundan sonra boğazlardan geçerlerken yoklanmaları.

7 — Rus askerlerinin Tiflis'ten çekilerek, Ruslar tarafından Gürcü piresesinin himaye olunmaması⁵.

Şimdiye kadar hep ağır şartlarla teklifte bulunan Rus elçisi Bulgakof'ta şaşırarak bunlara tatmin etmeyen cevaplar verdi. Bu arada Tiflis Hanın Rusların himayesinde olduğunu ilâve etti. Bu görüşmelerden dört gün sonra Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın tesisi olan Levent Çiftliğinde Rus elçisi ile tekrar bir görüşme oldu. Eski tekliflerin kat'i olarak tekrarı üzerine, elçi Kırım maddesi hariç diğer hususları devletine bildireceğini söyledi.

Artık hakikatte savaşa karar verilmiş sayılırdı. Nitekim Rus sefiri ile yapılan mülakattan 14 gün sonra 14 Ağustos 1787 (29 Şevval 1202) de aktedilen mecliste, Rus elçisinin cevaplarının gelmesi hususu görüşülürken Sadrazam bunun beyhude olduğunda ısrar edince, kendisi gibi harbe taraftar olan Şeyhulislam Müftüzade Ahmet Efendi'nin fetvası üzerine Ruslar'a harp ilanına karar verildi. Üç gün sonra da Rus elçisinin tevkifi vukubuldu. Bu maksatla 1787 Ağustos tarihinde (1202 Zilka'denin 2. günü) Rus elçisi Bulgakof,

4 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 6974.

5 Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 50.

Paşa kapısına davet olunarak kendisine son durum izah olunmuştu. Nihayet sadrazam Yusuf Paşa harp ilanına dair kararı 19 Ağustos 1787 de Padişaha arz edip harp aleyhtarı olan Padişahı'da ikna ettikten sonra durumu yazdığı fermanlarla vilâyetlere bildirmiştir.

1787 Osmanlı - Rus harbinde doğu hareketına giriş :

Osmanlı devleti Rusya'ya karşı harbe karar vermesine rağmen ancak altı ay sonra savaş vukubulmuştur. Bu da bize devletin bu husustaki davranışını vermektedir. Tez konumuzun gerektirdiği şekilde hareket edeceğimizden harbin batı kesimindeki mücadeleleri anlatmıyacağız. Daha ziyade Osmanlı Devletinin Kafkasya hareketinde duracağız.

Kuban hanlığı meselesi

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti kış esnasında evvelâ vilâyetlere buyrultular göndermiş, sonra da sevk ve-nakil işleriyle meşgul olmuştur⁶. Özü ve İsmail taraflarına kuvvet gönderildiği gibi asıl hedef Kırım olduğu için Kırım'ın tekrar Osmanlı Devletine bağlamak için bu bölgenin Kuban tarafından işgaline karar verildi⁷. Bu maksatla Kuban tarafında bulunan Tatarları Kırım'a ve Ruslar üzerine taaruz ettirmek için Vize kasabasında oturmakta olan Kırım Hanzadelerinden Şahbaz Giray Kuban Han'ı tayin edildi⁸. Tıpkı eskiden olduğu gibi. Kırım'daki durum örnek alınarak, Şahbaz Giray'a kardeşi Mübarek Giray Kalgay ve Aslan Giray'da Nurettin sultan tayin edildiler. Bunlar plân gereğince Tatar kuvvetleriyle Taman üzerinden Kırım'a geçeceklerdir. Fakat lüzumuna mebni Kuban Han'ı Şahbaz Giray daha sonra Özi taraflarına memur edilip orada Bucak taraflarını emrine alarak Basarabya'da kaldığından Kuban taraflarına Aslan Giray gönderildi⁹. Buradan da anlaşılıyor ki, Kuban

6 Mehmed Edib, *Tarih-i Edib*, Ün. küt. T. y. nr. 3220, vr. 1-2.

7 Uzunçarşılı, *Aynı eser*, s. 506; M. Sadık, *Vakâyi-i Hamidiye*, İst. 1289, s. 31.

8 *Mühimme Defteri*, nr. 87, s. 133.

9 Uzunçarşılı, *Aynı eser*, c. IV, Kısım I, s. 519.

hanlığı sözde kurulmuş bir hanlık olup fiiliyatta aşağıda olaylar anlatılırken açıklanacağı gibi tesiri olmamıştır. Halbuki gerçekte Kuban tarafları Osmanlı Devleti'nin taaruzuna en elverişli bir sahaydı. Bu konuda daha geniş bilgi ileride verilecektir.

Kafkasya'da durum

Yukarıda belirtildiği gibi, Devlet harp hazırlığıyla meşgul olurken bir yandan da Anadolu ve Rumeli taraflarına seraskerler tayini ile uğraşıyordu. Bu maksatla Anapa taraflarına ihtimam olması içinde gerekli takrirler gönderilmişti. Bu durum üzerine Anapa divanı toplanarak gelen yazılar divanda okunur. Toplantı sonunda, herkesin atına ve silâhlarına nizam verip hazır olmaları kararlaştırıldı. Şöyleki; şayet tabyeden bir top atılırsa bütün mücahitler Paşa kapusunda veyahut Ağa kapusu peşgâhında bulunan Şefaki kapusunda amade bulunacaklardı. Ayrıca karakol bayraklarıyla Taman Adasında bulunarak hücumların ihdası için çete bayrakları tertip olunarak bir de çete ağası seçilmiştir. Bilâhare Muhafız Mustafa Paşa Çebeci ve topcubasıları ve tabya ağalarını sesleterek seferin neticelerinin vahim durum arz edebileceğini düşünüp nelere ihtiyaç olduğunu ve şimdiki halde mevcut güçlüklerin ne olduğunu sorması üzerine ilgililer kendisine şu hususları belirtmişlerdir; kalenin muhasarası halinde mevcut zahirenin ancak bir ay kifayet edeceği, barutun ise topların çaplarına nazaran 24 saat idare etmeyecek durumda olduğu ortaya kondu. Yine Anapa kalesinin bir cephesi 2200 zira olduğu dikkate alınırca halen kalede bulunan askerin kaleyi korumakta güçlük çekeceği aşikârdır¹⁰. Diğer taraftan Tatar askerlerine de şarampo teslim etmek hatadır diye Paşaya ihtarda bulunulması üzerine, Paşa'nın Anapa'ya lüzumu kadar asker ve cephaneye gönderilmesi için İstanbul'a yazması gerekiyordu. Fakat İstanbul'a yazılmasına rağmen yakın zamanda bir kuvvetin gelememesi endişe yaratmıştır. Hattâ aralıklarla Anadolu'dan birer ikişer bayrak askerle imdat yapılması bile güçleşmiştir. Zira Devlet-i Aliyye var kuvvetini Serdar-ı Ekrem ordusunun tamamlanmasına ve levazımatı-

10 Ahmet Cevdet, *Tarih-i Cevdet* İst. 1309, Osmaniye Tabı, c. IV, s. 28; Mehmet Haşim Efendi, *Ahvâlî Anapa ve Çerkes*, yz. Topkapı Sarayı Küt. nr. 1564, s. 62 a.

nın ikmaline vermişti. Bunun için Anapa için gerekli topların imâli işi topcubaşısına ve barut ihtiyacı işide Selânik baruthanesine sipariş olunmuştur. Bu hususları içine alan emirler İstanbul'dan Anapa'ya vardığı zaman kış gelmiş olduğundan vaziyet iyiden iyiye ümitsizliğe yol açtı. Fakat Mustafa Paşa Der-saadet'ten gelen bu haberleri, kalede ümitsizlik yaratmasın diye herkesten saklamıştır¹¹.

Köse Musa paşa'nın başbuğluğu - Battal paşa sürücülüğü ve Şahbaz Giray hanlığı meseleleri

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Yusuf Paşa sadarete geçer geçmez harp emareleri belirlemeye başlamıştı. Kırım'ın kurtarılması Devlet-i Aliyye'nin esas gayesi olduğundan mütaaddit meclislerde çaresi görüşüldüğünde Kuban'ın beri keçesinde olan bu kadar Çerkes kabileleri, Abazalar ve sair kabilelerin gerek Kırım'ın kurtarılmasında yardımları, gerekse Rusya'ya akın yapmalarının temini lâzım geliyordu. Ancak bilindiği gibi kabileler ayrı ayrı bir takım özel şekilde seçtikleri reisler tarafından idare edildiklerinden, bunların birleştirilerek on veya onbeş bin kişilik kuvvet halinde yönetilmeleri ileri sürüldü. Bunun üzerine madenler emini olup zimmetine miriden külliyetli akçe geçirmiş olan Divrikli Köse Mustafa Paşa, aynı zamanda ahaliye de zulüm ve işkence yapmasından dolayı şikâyeti mucip olduğundan adetâ ceza kabilinden 1786 tarihinde (c. evvel 1201) uhdesinde Halep mutasarrıflığıyla Soğucak ve havalisi başbuğluğu verilerek o havalie gönderilmişti. Arası çok geçmeden Rusya seferi çıktığından dolayı uhdesinc rütbe-i vezaretle Trabzon Eyaleti ihsan olundu¹².

Diğer taraftan gerek Mustafa Paşa'nın maiyetine asker sevk etmek ve gerek Kırım'a geçecek askeri temin için müstakilen orduya lâzım gelen askeri sevk ve idare hususunda Canikli Ali Paşa'nın şöhretine bakılarak oğlu Battal Paşa sürücü olarak tayin edilmişti.

Divrikli Mustafa Paşa'da vazifesine gitmek üzere Sinop'a vasıl odu. Ancak burada kış geldiğinden dolayı kalmak istememişse,

harbin çıkması üzerine kendisi bir gemiyle Sogucağ'a irsal edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne yardım kasdıyle Çerkes ümerasından Zaloğlu Mehmet Giray'da yanında bazı kabile reisleri olduğu halde İstanbul'a gelerek harp hareketi hakkında fikrini söylemişti. Esasen böyle bir kuvvete ihtiyaç hisseden devlet ileri gelenleri de, kendisine hilatlar giydirecek taltifte bulunmuşlardı. Bunun yanında Çerkesistan'da mevcut kabilelere, başbuğları olan Mustafa Paşa ile birlikte çalışmalarını için lüzumlu emr-i âiler yazılmıştı. Bu emirleri ve o havalideki kabileler için hazırlanan hediyeleri yanına alan Dergâh-ı âli Kapucubaşlarından Süleyman Ağa ayrıca kabilelere dağıtılması kastıyla yetmiş bin kuruş parayı da götürmekle vazifelenirilmiş bulunuyordu. Süleyman Ağa beyler ile birlikte aynı sene sonunda hareket etmiştir¹³.

Diğer taraftan Kuban boyunda olan kabilelerin büyük bir kısmı Tatar kavmindendi. Nehrin Rus kesimi ise Tataristan olarak bilinmekdeydi. Burada da Rusya'ya karşı cenk edecek kabileler mevcuttu. Bunlar öteden beri Osmanlı Devleti'ne ısınmış olduğundan bir türlü Katerina'nın siyasetine boyun eğmemişlerdi. Bunları da bir idare altında birleştirerek Ruslar'a karşı harbe sokmak gerekiyordu. Bunun için Devlet Giray Han'ın kardeşi ve *Gülbün-ı Hanan*'ın müellifi Halim Giray'ın pederi olan Şahbaz Giray oturmakta olduğu Vize kasabasından yukarıda belirtildiği gibi celbedilerek, şehzade Câmî'i civarında vaki Süleyman Paşa konağında beş gün ikamet ettirildikten sonra huzur-ı Hümayuna davet edilerek uhdesine Kuban Hanlığı verilmişti¹⁴.

Yine yukarıda belirtildiği gibi kardeşi Mübarek Giray Kalgay ve Saadet Girayda Nurettin seçilmişti. Ancak belirtilen sebep yüzünden kendisi Bucak'a giderek kardeşi Saadet Giray'ı Başbuğ tayin ederek o havalinin muhafızı olan Mustafa Paşa ile işbirliği yapması emredilmişti. Kendisi Bucak'a giderek orada kırk bin kadar keçesinde olan Tatarların bağlanmaları için Anapa'ya bir kıta emri Tatarı etrafına cem etmiştir. Kardeşi Saadet Giray'a Kuban'ın beri

13 Ahmed Cevdet, c. IV, s. 29-30.

14 Mehmed Edib, *Aynı eser*, vr. 446. Ancak bazı olumsuz çalışmalar yüzünden azı edilmek yerine merhum Kasım Giray Hanzadelerin ekberi ve Tatar kabileleri içinde cümlelerin makbul ve muteberi ve kendi hanlarının içinde en saygı değerlisi olan Baht Giray Sultan, çiftliğinden alınarak Han tayin edildi (Bk. vr. 44/b-45/a).

11 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. IV, s. 28-29.

12 Mehmed Haşim Efendi, *Ahvâli Anapa ve Çerkes*, yz. Topkapı Sarayı Küt. s. 64 a.

âli yazılarak gönderilmiştir. Ancak kabileler halkı, eski adetleri üzere hareket ettiklerinden bir başbuğun emrinde toplanmaları güçtü. Yalnız belirtildiği gibi Ferah Ali Paşa kabileler arasında yapmış olduğu anlaşma gereğince onları böyle bir duruma alıştırmıştı. Yani kendilerine tehlike anında Anapa Başbuğuyla birlikte hareket etmelerinin menfaatleri icabı olduğunu belirtmişti.

Şimdi ise tekrar kabilelerin Saadet Giray'ın emrine dönmelerini sağlamak eski ananeyi bozmak olacaktı. Bunun yanında onları yeniden Rus topraklarına boş ve biraz da zararlı akınlara zorluycaktı. Halbuki Çerkes ve Abazaların Anapa yanından uzaklaşması demek Anapa'nın tehlikeye atılması, dolayısıyla onların himayesinden uzak olması demektir. Bu durum bilen Anapa muhafızı İpeklioğlu Mustafa Paşa, Saadet Giray'ın Anapa ve dolaylarındaki halkın tesiri olur diye Kuban Han'ı olduğunu gizledi. Daha başka bir görüşle diyebiliriz ki, Saadet Giray'ı Anapa halkının öldüreceğini düşünerek emri ilân etmedi. Çünkü Çerkes ve Abaza kabilelerinin Anapa'dan ayrılmaları Rusya'nın dikkatini Anapa'ya yöneltmesi veya fiili olarak buraya hücum etmesini bir bakıma teşvik olacağından Anapa halkı kendileri için ölüm demek olan böyle bir emri duyunca heyecanlanarak yukarıda belirtildiği gibi Saadet Giray'ı öldürme yoluna dahi gidebilirlerdi¹⁵. Diğer taraftan esasen Ferah Ali Paşa zamanında Anapa civarında mevcut kırk bin kişilik bir kuvvet Rusya'ya hücum edebilecek durumdaydı. Halbuki onun ölümünden sonra bu kuvvet ve kudret kalmamış, kabileler yine eskisi gibi başlarına buyruk olmağa başlamışlardı. Bunun için Anapa'ya özel olarak kuvvet göndermek gerekiyordu. Halbuki bu kesime önem veren Canikli Ali Paşa'nın ölümünden sonra durumu gözetemiyordu. Onun oğlu olup bu havalie sürücü olarak tayin edilmiş olan Battal Paşa ise babası kadar kuvvetli olmadığından yeteri kadar tedbir alamamıştı.

Rusya'nın Kabartay ve Gürcistan'daki faaliyetleriyle Osmanlı Devletinin Dağıstan halkını elde etmek için çalışmaları

Bilindiği gibi Kaynarca anlaşması gereğince Kabartaylar âdeta kendi mukadderatıyla başbaşa bırakıldığından beri, Rusya bu

havalide faaliyetlerine devam ediyordu. İlk önce belirtildiği gibi bu havalide kaleler inşa ederek Kabartay halkı ile çarpıştı. Bilâhare Rusya bu bölgenin halkına casusları vasıtasıyla, Devlet-i Aliyye'nin kendilerine yardım edemeyeceğini bazı vaatlerle birlikte bildirerek ve zaman zaman hediye vererek onları bu konuda ikna etmişti. Kabartay ahalisini kendi tarafına çektiğine biraz güven duyduktan sonra da, Gürcistan'a kadar yol boyunca kaleler inşa ediyordu. Böylece Gürcistan'a iyice yaklaşınca buranın beyleriyle anlaşmalar imzaladı. İşte bu anlaşmalar gereğince on bine yakın asker hazırlayarak Gürcistan'a göndermek üzere iken, Şeyh Mansur ortaya çıkarak Ruslar'a karşı harbe girdiğinden Rusya bu askerlerini şimdilik onun üzerine sevk etmek zorunda kalmıştı. Hattâ sevk ettiği bu kuvvet Kızlar kalesi önünde münhezimen geri çekilmek zorunda kaldı. Şeyh Mansur'un bu zaferi kabileler arasında yeni bir heyecan uyandırdı, Ruslar Kızlar Kalesini terk ettiler¹⁶. Durumunun hiçte iyi olmadığını anlayan Rusya hileye baş vurdu. Kabileler arasında : «Bizler İslâmların Padişahları ile sulh üzere iken sizin muharebeniz şer'inize muvafık değildir.» diye propaganda yapmaya başlayınca, kabile halkıda bunu her nasılsa benimseyerek geri çekildi¹⁷.

Fakat Dağıstan halkının başbuğuluğunu bu sıralarda eline alan Oma Han buna inanmıyarak 25.000 asker ile Tiflis üzerine yürüyerek Tiflis'e bağlı Gümüshane kalesini ve Açıkbaş ülkesinden de Dahan isimindeki kaleyi teshir ile birçok ganimet ve esir aldıktan sonra Çıldır'a gitmişlerken Çıldır valisi Süleyman Paşa'da bunları sulha mugayirdir diye geri memleketlerine çevirmişti.

Rusya'nın Dağıstanlıların Gürcistan'a hücumlarını Osmanlı Devleti nezdinde protesto etmesine, Osmanlı Devleti, Dağıstanlıları heyecana getiren olayı Rusya'nın Gürcistan'a anlaşmalar hilafına yol açmasını ileri sürmüştü.

İşte Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bu konu ile ilgili siyasî çekişmeler devam ederken Sadriazam ile bazı erkân-ı saltanat Dağıstan ve Kabartay halkının bu hengamede işe yarıyacaklarını ileri sürerek Dağıstan ve Kabartay ve Çerkes kabilelerine atiyeler ve hediyeler tertip olunarak gönderilmesini ileri sürdüler. Bunun içinde 4000 kuruş harçlıkla Kütayisli Mehmet Bey hediye ve gerekli yazı-

16 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 133-134.

17 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 134-135.

yı götürüp cevabını getirmeye memur edildi¹⁸. Hediyelerin ve Pa-dışah'ın yazısının buraya varması üzerine halk galeyana gelerek harekete geçmiştir. Nitekim bu hususta Çıldır valisinden gelen 25 Ekim 1787 (12 Muharrem 1202) tarihli bir evrakta Oma Han'ın Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde olduğu belirtilerek deniliyordu ki; «Rusya ülkesine çapula muktedir Kafkas Hanları içerisinde Oma Han'dır. Oma Han'ın Devlet-i Aliyye'nin herhalde emrine amade olduğu kendisinin yazısından da anlaşılmalıdır». Mektupta bilâhare Oma Han'ın Bab-ı âliye gönderdiği arıza hulasa edilmektedir. Buna göre: Kendisinin Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde bulunduğu mütefehir olduğu ve istenilen 30.000 kişi ile hareket edeceğini bildirdiği ilâve ediliyordu¹⁹. Diğer taraftan Azerbaycan hanlarının bu tarihlerdeki tutumu şöyleydi: 1787 (1202) tarihinde, Gence ve Karabağ Han'ı İbrahim Han'dan Erzurum, Çıldır valileriyle Kars muhafızı ve Beyazıt mutasarrıflığına gelen yazılarda «Ereğli Han'ın Gürcülerden ve Ruslardan topladığı askerle Erivan'a hücum ederek gerek burada ve gerekse Nahcivan'da katliam ve garette bulunduğunu bilâhare de kaçtıkları belirtiliyordu. Diğer taraftan Dağıstan ve Azerbaycan Hanlarına muhalif olan Tebriz Han'ı Hudadat Han'ın mahsur ve Tebriz'in teshir edildiği açıklanıyordu²⁰. Anlaşıyor ki Azerbaycan Hanları bu savaşta Osmanlı Devleti'ne yardım edecek durumda değillerdi. Daha ziyade Tiflis Han'ı ve Tebriz Hanıyla aralarında küçük çapta mücadele halindeydiler. Ama Osmanlı Devleti'nin lehine oldukları muhakkaktır.

Osmanlı Devleti, Rusların Gürcistan'a yaptıkları yolu tahrip etmek içinde hayli uğraşmıştır. Hatta bu maksatla Çıldır valisi Süleyman Paşa Gürcistan'a bir sefer dahi yapmıştır. Bu hususta Erzurum valisinin yaptığı açıklamaya göre; «1788 (1203) de Süleyman Paşa'nın Tiflis'e yaptığı akın gayet başarılı olduğundan Han'ın aman dilediği» belirtilerek Tiflis Han'ı hakkında aşağıdaki açıklama yapıyordu; «Hanın Ruslar'ın yaptığı yolu yıkamıyacağı, çünkü oğullarını Ruslar'ın rehin almaları dolayısıyla sıkışık bir halde olduğuna» dikkati çekiyordu²¹. Gerçekten bu akınla Tiflis Han'ının

Osmanlı Devleti tarafına geçtiğini ileri süremeyiz. Zira, Tiflis Hanı Ereğli Han Rusya'ya bağlılığında devam etmiştir. Bu hususta gerekli bilgiyi yukarıda vermiş bulunuyoruz. Gürcistan'da durum Rusya'nın lehinde ise de diğer Kafkas hanlarının kendi aleyhine döndüğünü iyiden iyiye kavrayan bu devlet tekrar kabileler arasında propagandaya başlamıştır. Bu propagandası sırasında «Size devletin eli erişmez, mutazarrır olursunuz. Kaldı ki, Osmanlı askeri Kuban nehrini geçipte Kabartay'a ayak basar ise, mazursunuz lâkin mümkün değildir» demek suretiyle onları Devlet-i Aliyye yanında harp etmekten caydırmak ister isede kabileler bu sözlere aldirmayarak yine islâm dinine bağlılıklarının verdiği gayretle, mücadelede devam ettiler. Onlara göre, «şayet Devlet-i Aliyye beş on bin askerle bir vezirini Kuban tarafına gönderir ise can ve başımız ile bu uğurda çalışmaya mücadele etmeye ahdetmişizdir» diyerek içten gelen bir güçle her kabileden adetleri üzere ikişer adam topluyarak, mahzarlar tertip, edip Mehmet Bey'le birlikte İstanbul'a göndermişlerdir. Bu şahıslar İstanbul'a vasil oldukları zaman Rus elçiside balıkhaneye kaldırılıyordu²².

Ayrıca İstanbul'a huduttan gelen haberlerde: en mühim bölgenin Kuban olduğu üzerinde duruluyordu. Nitekim, 1788 (1203) tarihinde sadrazamdan padişaha takdim edilen bir arızada bu durum açıkça belirtiliyordu. «Moskof keferesinin ziyadesiyle gocunacağı mahal, Kuban tarafı olduğu ve Kuban canibinde mevcut 150.000 den fazla Çerkes, Abaza ve Nogay kabileleri halkı cenge hazır olduğu gibi, Rusya'nın baskısı altında bulunan Kabartaylar'dan da istifade edilebilir. Eskidenberi cihad ve gazada meşhur olan Dağıstan Hanlarını celb etmek suretiyle Kızlar kalesi cihetinden düşmana hücum mümkündür. Bunların tahakkuku ile Allahın izniyle Moskofludan gereği gibi intikam alınacağı, hatta bu şekil hareket edilmek suretiyle ellerinde olan Kırım kıtasının da kurtarılacağı malûm olduğundan, meramın husulü için Anapa ve Kuban taraflarına düzenli on beş ile yirmi bin Rum askerinin sevk edilmesi lâzımdır. Bu askerlerin levâzımları ve top, cephaneye gönderilmesi anında Kuban boyunda bulunan Çerkes, Abaza, Nogay ve Kabartay kabilelerinden istifade edilebilecektir. Bu husus bundan önce de belirtilmiştir²³. «Bundan dolayı, işbu gelecek baharda yukarıda belirtilen ma-

18 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 4067; H.H. nr. 56971.

19 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 1308.

20 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 765.

21 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 1221.

22 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 135.

23 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 56971.

halden düşman memleketine hücum olunmasına müsaade olunursa derhal tatbiki için harekete geçilsin. Bununla ilgili emirler askerlerin evvelden hazırlanması bakımından yerlerine gönderilmişti. Dağıstan Hanlarının da, mezkûr bölgede harbe iştirak edeceklerine dair arzuları gelmiştir. Ayrıca taraf-ı şahanelerinden gazaya dair izin talebinde bulunan Şeyh Rıza Efendi'ye yine cihada teşvik bakımından Çıldır valisi Süleyman Paşa tarafından teklif edilen Kuban Hanlarına gönderilmek üzere ceman dokuz kıt'a emrin çıkarılmasına müsaade edilmesi ve Dağıstan tarafına tam anlamıyla vakıf olan Kütayisli (Kutatesli) Mehmet Bey'in yukarıdaki yazılarla birlikte Dağıstan Hanlarına yazılan 9 kıt'a harbe da'vet emrinin bu bölge beğlerine irsâli uygun buyrulan hediyelerle alıp Anapa havalisi serskeri Paşa kullarına teslim edeceği malum-ı âlileri buyurulduktan emri ferman... padişahıdır»²⁴.

Burada kesin olarak denebilir ki, Osmanlı Devleti yukarıdaki yazıda anlaşılabileceği gibi, Kafkas kabilelerine fazla güveniyordu. Bunda, nazari yönden mütalâa edilirse haklıydı. Çünkü Devlet-i Aliyye'nin her türlü yardımından yoksun bu kabilelerin Ruslarla yaptıkları 1876 muharebelerinde Ruslar'ın ne kadar perişan oldukları görülmüştü. Gerçi Ruslar'ın Osmanlılar'la harp çıkacağını bildiklerinden daha ziyade batıya dikkatlerini teksif ederek Kafkasya'da pek önem vermedikleri ileri sürülmektedir. Yalnız böylede olsa, hiç bir zaman bu çarpışmalarda Kafkas gücü inkâr edilemez. Her ne şekilde düşünülürse düşünülün kabilelerin Osmanlı-Rus mücadelesinde daima birinci devlet lehinde harekâta iştirak edeceği ve ikinci devlet için bunun öneminin büyük olacağı dikkate alınmalıdır. Böyle bir harpte Ruslar kendilerini ayrı ayrı olarak bir Osmanlı-Kafkas cephesi karşısında görüyorlar ve dolayısıyla Kafkasya'yı bu cephenin sağ kolu olarak telâkki ediyorlardı.

Anapa ve çevresindeki kalelerin Osmanlılar tarafından tahkim edilmiş olması da bu kanaati teyid ediyordu. Osmanlı-Kafkas işbirliğinin Kafkasya'da meydana getireceği başarı ise, Ruslar'ın genel durumunu tehdit edebilirdi. Bu sebepten Ruslar'ın Kafkasya'yı ihmal edip Osmanlılar üzerine direkt yürümeleleri cephenin bir kısmının boş bırakılması gibi bir vaziyet ihdas edecekti. Bu mülâhaza ile Ruslar, Karadeniz'in batısında Osmanlı kuvvetleriyle çarpışmadan evvel Karadenizin doğusundaki Kafkas cephesini ehemmiyetli bir surette dikkate almak mecburiyetindeydiler. Yukarıda açıklandığı

üzre, Osmanlı-Kafkas işbirliği bakımından doğu cephesinin en mühim kısmını Kuban teşkil ediyordu. Çünkü bu bölge Karadeniz'i kuzeybatıdan örtüyor ve bu sebepten mezkûr kesimden kuzeye ve doğuya yapılacak hareketle, Ruslar'ın Kafkasya'daki durumunu tehdit ediyordu. İşte bunun içindir ki, Kuban mıntıkası Rus faaliyet ve tecavüzlerinin mihrakı olmuştur ve kuvvetlerin büyük kısmını Rusya, mezkûr kesimde toplamak zorunda kalmıştır. Hatta denebilir ki, XVIII. asrın sonuna kadar Kafkas-Rus muharebeleri bu kesimde cereyan etmiş ve Kafkasya'nın mukadderatının ağırlığını da bu mıntika sekeneşi taşımıştır²⁵.

Kafkasya'da durum ve Rusların kabilelerle ilk çarpışmaları

Yukarıda izahına çalıştığımız hususları dikkate alan Ruslar 1787 de büyük bir taarruza karar vermişlerdi. Mevcut bütün kazakları da seferber etmek suretiyle vücuda getirdikleri büyük kuvvetle Kuban mıntikasına taarruza geçtiler. Bu hücumda hedef Anapa (Tsemez) ya inmek suretiyle Karadeniz kıyılarına hâkim olmak ve buralardaki Osmanlı kuvvetlerini uzaklaştırmaktı. Üç taarruz kolu hazırlamışlardı. Mezkûr kolların istikameti Löbe ve Vurup'tu²⁶.

Ruslar bu şekilde hazırlıklarını tamamlayarak hareket geçmek üzereyken Osmanlı Devleti'nde mukabil tedbirler almakla meşguldü. Bu maksatla önemli bir mevki olarak kabul ettiği Kuban boyundaki kabileleri teşvik için bir Osmanlı veziriyle on bin askerin mezkûr havalie gönderilmesi kararlaştırıldı. İlk defa Trabzon valisi bulunan Köse Mustafa Paşa, bin askerle birlikte Anapa'ya gitmeye memur edilmişti²⁷. Yukarıda belirtilen 10.000 kişinin Anapa ve civarını korumasıyla ilgili emri Anapa'ya götürmeye memur olan mazharıcılar buraya geldiklerinde, Köse Mustafa Paşa'yı Anapa'da buldular. Bu bize Köse Mustafa Paşa'nın emrinde toplanması gereken 10.000 kişinin henüz vazifeye hazır olmadıklarını gösterir. Kaldı ki Rusya 1787 (1202) Ekiminde 15.000 kadar askerle Kuban'ı az evvel belir-

24 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 56971.

25 İsmail Berkok, *Tarihde Kafkasya*, İstanbul, 1958, s. 388.

26 İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 389.

27 Mehmed Edib Efendi, *Tarih*, vr. 54/b.

tilen nizamla geçerek Çerkes kabileleriyle tam kırk gün bazan galip bazan mağlup olmak şartıyla mücadele etmiştir. Bu durum karşısında Besni kabileleri da Anapa'dan top ve asker istemek zorunda kaldılar. Ancak Anapa halkı ve muhafızları mezkûr bölgenin adetlerine uygun şekilde, Besni kabilelerinin isteklerini müzakere ederler. Neticede henüz kendi kuvvetlerini yeter görmediklerinden Mehmet Bey isminde bir zatı kabilelerin içerisine göndererek, bilahare Osmanlı Devleti tarafından fazla askerın mutlaka gönderileceğini, bunun içinde Rusya'ya karşı dayanmalarının gerektiğini bildirdiler.

Diğer yandan Anapa'da ve Kuban çevresinde durum bu merkezde iken, Rusya içerisinde gönderilen casuslar vasıtasıyla alınan haberde, Rusya Generali Potemkin'in Özü'ye ve General Tökelli (Tükelli) nin de Kuban dolayısıyla Anapa üzerine yürümeye memur edildikleri belirtiliyordu²⁸. Vaziyetin ciddiyeti öğrenildikten sonra, Mehmet Bey derhal İstanbul'a gönderilerek yardım istendi, Mehmet Bey İstanbul'a geldiğinde, Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa ordu'yu hümayunla Sofya'da olduğundan kendisi oraya gönderildi. Burada Mehmet Bey Serdar-ı Ekrem'e durumu bildirdiğinde, Yusuf Paşa ordu sürücüsü olarak tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya bir emir göndererek topladığı askerın on binini Özü'ye on binini ordu'yu hümayuna ve geri kalan on binini de kendisinin acele olarak Anapa'ya gitmesini bildirdi²⁹. Mehmet Bey, yeni emri alarak o zaman Canik'te bulunan Battal Paşa'ya verdi. Ancak işaret edildiğine nazaran, Mehmet Bey'le Battal Paşa mezkûr konuyu görüşürken. Paşa; Mehmet Bey'e gayet sert muamelede bulunduğu gibi, Anapa'ya hemen gitmekten de çeşitli bahanelerle vazgeçmiştir. Bir yardım alacağını ümit etmeyen Mehmet Efendi yalnız başına Anapa'ya geri dönerek, «paşa yakında külliyetli askerle gelecektir» diye gerçekten uzak fakat teselli mahiyetinde bir açıklama yapmıştır³⁰.

Devlet-i Aliyye'nin gücü bu merkezde iken karşısında esash bir kuvvet görmeyen Rusya'da yeniden kabileler üzerine saldırmıştır. Kabilelerde tekrar Anapa'daki Osmanlı Paşasına müracaat ederek bir defa daha top ve mühimmat istediler. Henüz bir kuvvet alamamış olan Anapa komutanlığı Mehmet Bey'i ikinci defa kabilelerin

içerisine göndererek onları oyalamak ihtiyacını duyar. Mehmet Bey'de, Battal Paşa'nın askerle yardıma geleceğini söyleyerek kabilelerin gayrete gelmelerini temine çalışmıştır. Bunun müsbet bir neticesi olarak kabileler 15.000 kadar güzide asker çıkararak Obun ismindeki yerde bulunan Rusya askerinin üzerine yürüdüler. Sekiz saat çarpışmada Rusya'ya bazı zayıat verirlerse de kendileri de hayli yıprandığından geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar³¹. Kabileleri yenen Rusya bir aralık Anapa'yı daha bu tarihlerde muhasara etmek istemişse de yine kabilelerin yardımıyla tehlike atlatılmıştır.

Fakat kabilelerin bu savaşlarına rağmen, Battal Paşa hâlâ meydana yoktu. Onun için kendi aralarında toplanarak Battal Paşa'nın gelmediğinden şikâyet eden mahzarlar tertip edip, Mehmet Bey ile İstanbul'a gönderdiler. Mehmet Bey'in bu sefer İstanbul'a gelişinde Özü Ruslar tarafından işgal edilmiş, I. Abdulhamid ölmüş (1789) ve III. Selim'in tahta çıkışı üzerinden iki ay geçmişti³². Mehmed Bey yukarıda beyan ettiğimiz gibi, kabilelerin durumlarını ve buna karşılık Battal Paşanın tutumunu arzeden bir yazıyı İstanbul'da gerekli mercilere tevdi ettikten sonradır ki, Battal Paşa'ya şiddet ifade eden bir emir gönderilmiştir³³. Emri alan Battal Paşa, mecburen Sohum üzerinden birkaç yüz askerle birlikte Anapaya varmıştır. Battal Paşa'nın Anapa'ya vardığı sıralarda, Ruslar ikinci defa olmak üzere Anapa'yı muhasaraya yeltenmişlerdi. Vaziyetten haberdar olan kabilelerle kaledeki ahalinin yardımıyla geri atıldılar. Bu yüzden Ruslar, 1789 (1204) daki bu akınlarından da başarı sağlamadılar.

Kabilelerin bu yardımları nazar-ı itibara alınarak İstanbul'a gönderilen bir yazıda Kabartay ahalisine Kutayisli Mehmet Bey ile birlikte gönderilen hediyelerden Çerkes, Abaza ve Nogay kabilelerine de gönderilmesi istenmekteydi. Padişaha sunulan 1789 (1204) tarihli bir arızada bu husus şöyle açıklanmaktadır: «Bundan önce Kutayisli Mehmet Bey ile Kabartay kabilesinin sergerdelerine gönderilen bahşış ve hediyeler gibi Çerkes, Abaza ve Nogay kabile reislerine de uygun şekilde atıyye ve hediyeler gönderilmesi ve bu yolla belirtilen kabilelerin celb ve taltif olunmasını Anapa Defterdarı

28 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 135; Mehmed Edib, *Aynı eser*, vr. 55.

29 Ahmed Cevdet, *Aynı eser*, s. 135.

30 Mehmed Edib, *Tarih*, vr. 55.

31 Ahmed Cevat Eren, *Selim II. in Biyografisi*, İst. 1964, s. 5 vd.

32 Mühimme Defteri, nr. 187, s. 34 ve 45.

33 Mehmed Edib, *Tarih*, vr. 556.

Memiş Efendi kulları yazmaktadır. Hakikatte ismi geçen kabilelere de Kalgay Sultan ile eskiden hediyeler tertip edilerek gönderilmişti. Belki ekserisi gerektiği şekilde dağıtılmamıştır. Şimdi Kabartay kabilelerine gönderildiği şekilde bunlara dahi hediyeler gönderilmesinin onların Devlet-i Aliyye'ye bağlanmalarını icab ettireceğinden, Kalgay mumaileyh ile Çerkes, Abaza ve Nogay kabilelerine; önceden gönderildiğini belirttiğimiz hediyelerin kayıtları çıkarılıp buna göre emir verildiğinde, defterde belirtilen eşyalar tedarik edilerek kabilelerin reislerine verilecek 25.000 kuruşla birlikte ita olunmasına ... ferman ... Padişahındır»³⁴.

Diğer taraftan bir yandan kabileleri kazanmak için hediyeler gönderilirken, bir yandan da Anapa'daki harp malzemesinin çoğaltılmasına gayret ediliyordu. Nitekim 26 Kasım 1788 (25. Ş. 1203) tarihinde serasker olarak Anapa ve havalisine tayin edilen Battal Hüseyin Paşa'ya yazılan bir yazıda Soğucak ve Anapa kalelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla iki yüz kantar barut 2600 okka çubuk dane ve kurşun ile sair mühimmatın gönderildiği bildiriliyordu³⁵. Ayrıca aylıklarını alamıyan asker ve rütbelerinin aylıklarının derhal ödenmesi emredildiği gibi Anapa'da zahirenin noksan olduğunu anlatan bir yazıya III. Selim 1789 (1204) tarihinde şu hattı nümayunu düşürmüştü: «Kaymakam Paşa Anapa'dan bazı mahallere tahrirat gelmiş, zahire ve asker yok imiş, ziyade zahireye müzayaka var imiş bu ne şekil iştir. Zahireler niçin gitmiyor. Bunların tertibi olup akçesi verileli sekiz aydır. Zahire olmadıktan sonra asker nice durur. Elbette şimdi Samsun'da olan zahireyi götürmek için Kapucubaşı ve Hâceğân gönderesiz. Kendine akçesi giden askeri göndermesi için Hayrettin Bey'e şedid ferman yazınız ve Cebbarzâde tarafından müretteb zahire için dahi şedid ferman yazıp gönderesiz. Biz bu Anapa için bu kadar masraf ettik ve zahmet çektik ne faidesi oldu. Vakit geçiyor. Alimallahu taâlâ cümle kabahat burada onlarındır. Abdullah Paşa'ya dahi sen bir müekked mektup yazıp tatar ile sabah çıkarasın, bir saat evvel kalkıp Anapa'ya erişmesi için»³⁶.

Bu emrin neticesindedir ki, Anapa'ya buğday gönderilmiştir. Ayrıca Anapa ve havalisi için yeteri kadar asker, Rize, Sürmene,

34 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 16115.

35 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 17983.

36 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 9364.

Giresun, Tirebolu kazalarıyla Trabzon Eyaletine bağlı sair köy ve nahiyelerden toplanmaktaydı³⁷. Mevcut bir listeyi fikir edinilmesi gayesiyle veriyoruz. 1789 (1204 tarihini taşıyan bu deftere göre :

1 — Trabzon'un Balata kazasından Hacı Salih-Ağaoğlu Ömer Ağa, 500 nefer.

2 — Balatina Serdarı Hacı Hüseyin-oğlu, 250 nefer.

3 — Bahadır-oğlu 300 nefer, Serdarzâde Mehmet Ağa; 200 nefer. Makul-oğlu Hasan Ağa; 300 nefer, Kuğu-oğlu Hüseyin Ağa; 500 nefer.

4 — Trabzon'da Kalaycı-oğlu Kamer Ağa; 300 nefer, Safer-oğlu Osman Ağa; 200 nefer, Çubukçu-oğlu; 150 nefer.

5 — Maçkahlı Eyyüp-oğlu; 300 nefer.

6 — Sürmene kazasında Küçük Salih-oğlu Mehmet Ağa; 250, Abanor-oğlu Piri Ağa; 250, Saka-oğlu Ali Ağa; 300, Bünyad-oğlu Mehmet Ağa; 100, Gümrükçü-oğlu Genç Ağa; 150, Küçük İbrahim-oğlu Ahmet Ağa; 100, Yassı-oğlu Mehmet Ağa; 300, Çarşulu Ağalarından Ali Ağa, Mümin Ağa ve İsmailağazâde Mehmet Ağa; 300 nefer.

7 — Çavuşlu'da On üç sümenlerinden Emin Ağa'nın oğlu ve sair arkadaşlarından 100 nefer.

8 — Of kazasından 1800 nefer.

9 — Vize kazasından 3660 nefer.

10 — Lazlık sair bölgelerden 12500 nefer. Bütün Trabzon ve havalisinden ise 21.800 nefer toplanmıştır³⁸ Canik, Amasya ve Şarkî Karahisar'dan gelen askerlerle mevcut 30.000 i aşmaktaydı. Bu askerlerin nakli için de Samsun, Trabzon, Sürmene, Vize ve diğer iskelelerden alınacak tüccar gemilerinin bedellerinin ödenmesi şartıyla tayinleri emr edilmiştir. Ayrıca donanmadan üç veya dört kıta kalyonun bu askerlerin sevkinde yardımcı ve koruyucu olarak bulunmalarına lüzum hasıl olmuştur.

Osmanlı Devleti yukarıdaki hazırlıkları yaparken, Rusya belirtildiği gibi kabilelerle çarpışıyordu. Bu hususla ilgili olan ikinci Rus plânı şöyleydi: a) General Radyaf kolu, b) General Palakin kolu, c) Albay Rebinder kolu. Rusların üç kol halindeki taarruzları, jilehoy meydanı muharebesini intaç etti. Kafkashlar evvelâ, Albay Re-

37 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye nr. 19411, 25350.

38 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 40224.

bindir koluna hücum ederek onu yendiler. Diğer taraftan Palakin kolu da bir başarı sağlayamadı. Ancak en son yardıma yetişen Radyaf kolunun sayesinde Ruslar başarı sağladılar ve Kafkas kabileleri yirmi kilometre geri çekildiler. Ruslar Kafkaslıların bu çekilişlerinden istifade ederek, yeniden aldıkları 10.000 kişilik kuvvetin de verdiği güvenle 22 Eylül 1788 de yukarıda bir ara işaret edildiği üzere ikinci bir taarruz yaparak kabileleri Anapa'ya çekilmeye mecbur ettiler. Fakat Anapa'yı muhasara etmeden geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Böylece Rus kuvvetleri ilk defa Kafkasya'nın içerisine bu kadar sokuluyorlardı. Geçtikleri yerleri tahrip ve yağma etmekten geri durmadılar. Bununla beraber, şimdiye kadar Ruslar hâlâ bütün uğraşmalarına rağmen Karadenizin doğu kesiminde istedikleri gibi hâkim olmamışlardı. Bütün arzuları da bu bölgeye varmaktan ibaretti.

Hakikatte Ruslar'ın maksatları bir Osmanlı-Kafkas işbirliğini önlemek olduğuna göre, yeniden taarruza geçmek gerekiyordu. İşte bu maksatlardır ki, çok güvendikleri General Tükelli'yi Kafkasya'daki bu taarruzları idareye memur ettiler. Bu hususta; önceden işaret edildiği üzere, Osmanlı Devlet adamlarının bilgileri mevcuttu.

Tükelli'nin idaresinde yapılan Rus taarruzları ancak bir buçuk ay zarfında Anapa'ya varabildi. Bu seferde yorgun olan Rus kuvvetleri Anapa önünde mağlup edilerek geri çekilmeye mecbur bırakıldılar. Bilâhare General Bibikof'un kumandası altında tekrarlanan yeni hücumlardan bir başarı sağlanamadığı gibi, askerlerinin bir kısmı imha bir kısmı da esir olduktan sonra, geri kalanlarla ancak geri çekilebilmişlerdi³⁹. Karadan ve denizden yapılan Rus taarruzlarının akim kalması, Kafkaslılarda yeni bir ümit uyandırdı. Bilhassa Osmanlılarla harbe iştirak eden Kafkaslılar bu fırsattan istifade yönünü düşündüler. Ancak kuvvetleri azalmış, zayıf düşmüşlerdi. Bu maksatla Osmanlı Devleti'nden daha tesirli olabilecek bir yardım istediler. Devlet-i Aliyye ise Battal Paşa kumandasında 30.000 kişilik bir kuvveti Kafkas cephesine sürmüştü. Battal Paşa'nın Kafkasya'daki hareketleri şu şekilde vukua gelmiştir⁴⁰.

39 General İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 389-390.

40 General Berkok, *Aynı eser*, s. 390-391.

Battal Paşa'nın Kafkasya'daki savaşları

Ruslar 3 Mart 1789 (15 C. evvel 1204) tarihinde Kuban nehri kıyısında inşa ettikleri 12 âdet kaleye benzer palangalarında mevcut olan askerlerinin mümtazlarından 12.000 güzide asker üzerine Bulgakof ve Bibikof isimindeki Generallerini başbuğ edip, denizden ve karadan Anapa kalesini kuşatmak üzere Mahoş köyüne hücum ederek, büyük bir yağma ve katliam hareketine giriştiler. Böylece Kuban boyunda olan Kassay, Kasbulat ve Nevruz-Oğlu kabileleri içerisine ansızın girmiş oluyorlardı. İsmi belirtilen kabileler şiddetli kıştan dolayı kaçamadıkları gibi, karşı da koyamadıklarından zarurî olarak Ruslar'a boyun eğdiler.

Bunların içerisinde bulunan Cengiz sülâlesinden Aslangiray-oğlu Selim Giray Sultanı Oniki mirzalarıyla birlikte olarak kendilerine kılavuz yapıp Anapa'ya doğru ilerlemeye başladılar. Diğer taraftan Rusyalıların Anapa'ya doğru hareket etmek üzere oldukları, o tarihlerde Anapa'da bulunan serasker Battal Paşa'ya bildirildi. Bunun üzerine Battal Paşa, Anapa Muhafızı bulunan mirmirandan İpekli Mustafa Paşa'yı başbuğ tayin ederek, kendi tüfekçi başısını yanına yardımcı ve yedi âdet çarka topu ve yeteri kadar mühimmat ile Rus askerine karşı gönderdi⁴¹. Kendisi de kalede kalarak viran olan mahallerinin tamiriyle uğraştı. Ayrıca kaleye yakın bir yerde sakin olan Nogay Tatarlarıyla ada halkını tamamen kaleye topluyarak onları da gerektiği şekilde yerleştirmişti.

Rusya kuvvetleri ise; derhal hareket edip Hatukay ve Çene taraflarına gelinceye kadar kabile ve islâm askerleriyle müteaddit mevkilerde muharebe ederek hayli telefata vermişler ise de yine de hareketlerinden vazgeçmemişlerdir. İslâm askerlerinin kış olmasından dolayı güç karşı koymasından da istifade ederek, Anapa'ya dört saat mesafede olan Şayika köyüne girmişlerdir. Ertesi gün Osmanlı askeri Şayika köyü ile Anapa arasında bulunan boğazı tutmak için gayret sarfederek Rus askeri de burayı geçmek istediğinden iki kuvvet arasında çarpışma devam etti. Ancak durumu iyi hissetmeyen Mustafa Paşa, vaziyeti Battal Paşa'ya bildirerek onun verdiği emir

41 Ahmed Cavid, *Vakây'inâme-i Ahmed Cavid*, Topkapı Sarayı Küt. nr. H. 1343, s. I; A. Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 141.

gereğince Anapa'ya çekilmeye karar verdi. Ruslar; bu sefer Anapa'ya hücumla karar verdiler. Ancak Anapa kalesinden atılan topların sayesinde burada fazla dayanamıyarak tekrar Şayika köyüne çekildiler. Battal Paşa bunun üzerine tekrar İpekli Mustafa Paşa'yı bir miktar askerle Rusları takibe memur eder. Fakat Şayika köyü yakınında dört saat devam eden muharebeyi tekrar Ruslar kazanarak İslâm askerlerini Anapa'ya kadar sürdüler. Hattâ Anapa'da da, burçlara kadar sokulmak suretiyle boğaz boğaza mücadele ettiler. Neticede iki bin ölü ve fazla miktarda yaralı vererek geri çekilmek zorunda kaldılar⁴².

Ruslar'ı takibe yine Mustafa Paşa memur edilir. Mustafa Paşa Ruslara Şane boğazında yetişerek muharebeye koyulur. Altı saat süren mücadeleden sonra, Ruslar bozguna uğrayarak Kuban'ı öte tarafa geçmek zorunda kalmışlardır⁴³. Bu durum derhal Battal Paşa tarafından ikiyüz kelle ve kulakla birlikte İstanbul'a bildirilmiştir⁴⁴. İşte bu muharebelerin cereyan ettiği bir zamanda yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Kutatıslı Mehmet Bey'de Anapa'ya vasıl olmuştur. Battal Paşayla yapmış olduğu mülâkatında, kendisinin Anapa'ya gelmesiyle yüz bin Kafkasyalının derhal hareket geçeceğini bildirmesi üzerine Battal Paşa tekrar hiddetlenerek: «araba ve beygir yok neyle harp edelim» deyip bu arada kabile beylerine de ağır sözler söylemeye başlamıştır. Fakat beyler yine aldırış etmiyerek 950 kadar araba tedarik ettikleri gibi emrine hazır olduklarını da bildirdiler. Ancak Battal Paşa bunu da beğenmiyerek, «yazık sizin gibi halka, Padişah-ı İslâmın bu kadar nan u nimetin yiyip, söze geldikte din-i İslâmdanız ve padişah vüzerasından ve ricalindeniz dersiniz, bu ne hiyanettir ki bu kadar hazine yanınızda mevcut iken vaktiyle araba ve beygir tedarik olunmadı.» diye kızgınlığını ifade etmekten çekinmedi⁴⁵.

Kanaatimize göre, Battal Paşa'nın bazı noksanları görerek kızıması yerinde olabilir. Fakat herşeyden evvel henüz vakit geçmemiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Ruslar Kuban'ın ötesine atılmıştır. Derhal yapacağı iş taarruza devam ederek kabilelerin yar-

dımını temin etmektir. Ama o bunu yapmıyarak bu neviden bahanelerle Anapa'da bir müddet bekledi. Bu hususta III. Selim'e sunulan bir arızada Battal Paşa'nın esasen binbir güçlkle gittiği Anapa'da harekete geçmiyerek ayaksürüdüğü ve Trabzon eyaletinin uhdesine tevcihini istediğine dair bilgi mevcuttur⁴⁶. Devlet böyle güç bir zamanda Battal Paşanın bu isteğini yerine getirmek zorunda kalmıştır. Nitekim 1789 (1204) tarihinde bu maksatla toplanan meclis bir karara vararak «Talebi vechiyle Trabzon eyaletini, Battal Paşa'nın uhdesine tevcihini münasip görmüştür»⁴⁷.

Durum bu merkezde iken nihayet kapudan Paşa donanmayı hü-mâyûn ile Anapa açıklarına demirlediğinde maiyetinde bulunan Mahmut Haseki; günlerce Anapa'da vakit geçiren, bir türlü Ruslar'a hücumla geçemiyen Battal Paşa'ya yanında bulunan hattı Hü-mâyûnu ibraz edince; Paşa artık itiraz edecek bir husus bulamadığından hemen Anapa'da mevcut askeri topluyarak 9 Ağustos 1789 (27 Za. 1204) tarihinde 31 kıta top ve gerekli mühimmatı alıp Anapa'dan Kabartay'a doğru harekete geçmiştir⁴⁸. Bunun üzerine Çerkes Beyleri birer birer gelerek kendisine bağlılıklarını bildirdiler. Ancak Battal Paşa, burada da iyi davranmamıştır. Hattâ oniki günde Kuban Nehrine ulaşmak mümkünken 63 günde ancak Kuban sahasına varmıştır. Battal Paşa'nın bu hareketi yanında Anapa'daki durumla ilgili olarak Haseki Osman Ağa'nın 25 Ağustos 1789 (13 Z. 1204) tarihli bir takririn özeti şöyledir: Ağa'nın Anapa'ya vararak emri Battal Paşa'ya verdiği binaen, Battal Paşa'nın askerle birlikte düşman üzerine yürüdüğü belirtildikten sonra, Der-saadetten gelip gitmek için üç kıta kırlangıcın lüzumlu olduğu, üzerinde duruluyor. Anapa'nın içinde bulunduğu durum hakkında da halihazırda orduda buğday mevcut olup, mühimmat ve cephanе bulunmadığına asker ulûfelerinin temininin elzem olduğuna işaret edilmiştir. Ayrıca İpekli Mustafa Paşa'ya mütemediyen Çerkes, Kabartay ve Abazaların müracaat ederek hizmete girmek istedikleri belirtiliyordu⁴⁹. Devlet, esasen bu hususta yeteri kadar tedbir almış ve Kabartay kabilelerinin de Battal Hüseyin Paşa'ya iştirak etmelerini

42 Ahmed Cavid, *Aynı eser*, yazma s. 2/b.

43 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 134.

44 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 55537.

45 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 143.

46 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 15408.

47 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 15565.

48 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 143.

49 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 11707.

temin için Aralık 1789 (Ra. 1204) tarihinde o havalinin beylerine hitaben bir kıt'a ferman gönderilmişti. Bunun özeti şöyledir: Anapa Seraskeri Battal Hüseyin Paşa, Anadolu'da maiyetine tertip olunan külliyyetli asker ile Anapa'dan kalkarak, Çerkes, Abaza, ve Nogay yiğitlerini alarak Anapa cihetinden Çeçen Dağıstan askerleriyle birlikte Dağıstan Hanları dahi yerlerinden kalkarak ve haberleşerek Moskoflu'dan intikam almak ve dindaşlarını kurtarmak üzere Kızlar kalesine yürüyeceklerinden kendilerinin dahi iştirak eylemelerine dair Kabartay Beylerine⁵⁰ denilmektedir. Yukarıdaki bilgilerden anlaşılacağı gibi Battal Paşa'nın bu harekâtına Dağıstan da iştirak etmiştir. Nitekim 31 Ekim 1789 (10 Ş. 1204) tarihinde İstanbul'a gelen bir mektupta, Dağıstan'da Kızlar Kalesi'ne giden yol üzerindeki düşman kalelerinin tahribi için Anapa ve Soğucak'ta bulunan kumandanlar ve mahalli kabilelerle müşterek hareket fikri ileri sürülüyor⁵¹.

Ayrıca Oma Han'dan 1789 tarihinde Kaymakam Mustafa Paşa'ya gelen bir başka mektupta da, Anapa Seraskeri Battal Hüseyin Paşa, Çerkes, Abaza ve Nogay ve Kabartay kabileleriyle müştereken Kızlar Kalesi üzerine yürürse kendilerinin de bu harekete katılacağını belirtilmektedir⁵².

Bir taraftan da Devlet, Battal Hüseyin Paşa'nın emrine giren Kafkas kabilelerine hediyeler göndermekteydi. Hattâ Anapa seraskerinin maiyetindeki Çerkes kabilelerinin tayinatı için Kütahya cizyedarı Tahir Efendi'nin zimmetindeki meblağın, emir mucibince talep ve tahsil edilmek istendiği fakat bunun için yapılan tahkikatta Tahir Efendi'nin İstanbul'da zimmet halifesi hizmetinde bulunduğu için gerekli paranın tahsil edilmediği hususunda 1 Mayıs 1789 (15 Safer 1204) tarihli bir vesikada bilgi mevcuttur⁵³. Bunun yanında yine 1789 tarihinde Battal Paşa'nın maiyetinde çalışan Çerkes ve Abaza Kabileleri için Kedos ve Amid'de birçok Kirpas'ın dokutulduğu malumunuzdur⁵⁴.

Böylece Devlet, bir taraftan Battal Hüseyin Paşa'nın Kuban'a

hareketini temin için emirler gönderirken, diğer taraftan Dağıstan Hanları ile muhabereye devam ediyor ve Battal Paşa'nın emrindeki Çerkes, Abaza, Kabartay ve Nogay kabilelerini memnun etmek için gerekli hediye ve tayinatları göndermekten de geri durmuyordu. Battal Paşa'nın hareketiyle gerçekten Osmanlı Devleti'nin gayeleri şöyle sıralanabilir :

İlk iş olarak Kafkas kuvvetleriyle müştereken hareket etmek suretiyle Rusları Kafkasya'dan çıkarmak. Bu suretle bir taraftan İran ve Gürcistan'a hâkim olmak ve diğer taraftan da Tatar kuvvetlerinden de istifade ederek kuzey ve doğuya doğru yürümek. Bu sırada Kırım'ı tekrar alarak bu cepheyi kuvvetlendirmek hattâ gerekirse Rusya'nın karşısına yeni bir Altınordu devleti çıkarmak. Bu plân büyük bir gelecek vadeliydi. Ama Battal Paşa, bunu temin edecek bir kuvvet ve kudrete sahip miydi? Bu hususu incelediğimiz zaman evet demenin güç olacağını anlıyacağız.

Battal Paşa'nın hareket plânı şöyledir: Osmanlı kuvvetleri Anapa, Terekale, Viladikafkas yolunu takiben yürüyecek, Kafkas kuvvetleri ise bu kuvvetin sağında ileriye doğru kademeli olarak hareket edecektir. Yine Osmanlı Kuvvetleri batıdan Gumkale'ye taarruz ederken Kafkas kuvvetleri hem Kızlar Kalesi istikametini örtecek hem de doğudan Gumkale'ye taarruz edecekti. Çünkü Ruslar'ı Kafkasya'dan atmak için onların merkez ittihaz ettikleri Gumkale (Giyorgyevsk) mevkiinin zaptıyla mümkündü. Bu plân tam olarak tatbik olunmadı⁵⁵. Şöyleki, Battal Paşa 63 günde Kuban mansıbına geldiği zaman henüz konaklamamışken 400 kadar Kabartay askeriyle beş nefer beyleri tercüman olarak yanlarında Mehmet Bey olduğu halde orduyu hümayûnu istikbal edip birlikte Kuban nehrine varıncaya kadar kılavuzluk ettiklerinden hareket gayet kolay geçmiştir. Ancak Battal Paşa bundan dolayı beyleri taltif edeceği yerde yine kendilerini tekdirle karşılamıştır⁵⁶. Kuban'ın kenarına geldikten sonra 15 Eylül 1790 (5 Muharrem 1205) tarihinde Kuban'ın öte tarafına geçilir. Bu esnada Battal Paşa, ordugahını kurmak ister. Fakat Beyler Serasker Paşanın huzuruna gelerek : «Eskiden beri burası oturacak mahal değildir. İşte Kabartay köyleri iki saat mesafedir. Etraf köy ve kasabalarla dolu, hepsi de müstahkem

50 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 5515.

51 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 44642.

52 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 44624.

53 Başbakanlık Arşivi, Cevdet, Askeriye, nr. 40410.

54 Başbakanlık Arşivi, Cevdet, Askeriye, nr. 42186.

55 General Berkok, *Aynı eser*, s. 393.

56 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 144; Aşım Efendi *Tarih-i Aşım*, c. I, s. 15-20.

mahallerdir. Varıp düşmandan evvel zaptedelim. Zira Moskuflularla bizim andlaşmamıza göre; eğer Osmanlıların ayağı kavimlerinin içine düşer ise varın cümleniz onlara tabi olun, deyu münakit olmakla maazallah düşman Kömiyi zap eder ise hal müşkül olur. Ve hâlâ 30.000 e karip Kabartay ahalisi size amadedir. «Devamla» «Hemen cenabınızın hareket buyurması vakt ve hale göre lâzımdır» dedikleri zaman onlara karşı cevap verip: «İşte Kuban'ı geçtik, fermân-ı Padişahî yerini buldu. Artık hareket etmem» demiştir. Bu kanaatledir ki, orduyu lüzumundan fazla alıkoymuştur. Hattâ bir aralık Kuban'ın çevresinde dört-beş bin Rus askerinin haberini alınca, evvelâ onları yok etmek lâzımdır bahanesiyle fikrinde ısrar eder. Halbuki kabile beyleri şayet Kabartaya girerse bu takdirde burada bulunan Dağistan ve Çerkesler'den 100.000 kişinin kendisine iltihak edeceğini bildirmişlerdi. O bunu da dinlemeyip, hakikatte Rusyalı ile muharebesi gerekliken bunu yapmadığı gibi Kuban canibinde bulunan Rusların üzerine orduyla gitmekten de vazgeçerek 13 Ekimde dört-beş yüz askerle tüfekçibaşısını tayin ile yetinmiştir. Bunu gören kabile halkından bir kısmı beraber gidip Türklerle müstereken Ruslar'a karşı harbe tutuştuklarında, Rusların hücumları karşısında dayanamıyarak geri kaçmışlardır. İşte bu kaçış Osmanlı askeri için bir felâket oldu. Şöyleki; düşmanın önünden kaçarken aniden panik halinde ordugaha girerler. Bunu bir düşman baskını zanneden hazırlıksız askerler de derhal karmakarışık bir halde kaçmaya başlarlar. Durumun iyi olmadığını anlıyan Battal Paşa da derhal birkaç yakını ile birlikte düşmana teslim olmuştur⁵⁷. Bu durumu gören kabileler, müthiş bir üzüntüye kapılmışlardır. Bir müddet sonra da İslâm ordusunun fazla zayıat vermemesi için yavaş yavaş bir taraftan cenk edip, bir taraftan da çekilmişlerdir. Ordu, perişan bir şekilde iki Ekim 1790 da Anapa'ya döküldü. Burada şunu da belirtmeden geçmiyeceğiz. Battal Paşa'nın 63 günde gittiği yolu, asker 12 günde katederek Anapa'ya gelmiştir. Ayrıca Battal Paşa'nın önceden Rusya ile anlaşığına bir delil de yanında mevcut olan 800 keselik hazinesini çadır içinde bir yere gömmüş ve ordu çekildikten sonra gelip onu çıkarmış olmasının bazı vesikalarda belirtilmiş olmasıdır.

Battal Paşa'nın Ruslar'a teslimi büyük bir felâket oldu. Fakat

buna rağmen kabile beyleri bir yere toplanıp müzakerelerde bulduktan sonra bir haininin Ruslar'a teslim olması ile Devlet-i Aliyye'nin durumuna hâle gelmez diyerek yeni bir serasker istemeğe karar verdiler⁵⁸. Bu maksatla Mehmet Bey yine İstanbul'a gönderildi.

III. Selim Kaymakam Mustafa Paşa'ya hitaben yazdığı bir Hatt-ı Hümayunda durumu şöyle özetlemektedir; Kaymakam Paşa, Anapa'dan Mehmet Haseki geldi. Battal Paşa kâfire firar etmiş ve asker Anapa'ya gelmiş. Top ve mühimmat kâfire kalmış. Mahmut'un götürdüğü tahrirlara bakıp Anapa'ya vezir, asker, top ve mühimmat gönderebilmek için aceleten söyleşüp rabita veresiz. Haktaalâ Hazretleri kâfirin hanedanını müzmahi eyleye. İşte devlete böyle hiyanet eyledi. Anapa'ya bir serasker ve mühimmat ve asker yetiştirmek lâzımdır. Bir gün evvel nizan veresiz⁵⁹. Battal Paşa'nın Anapa Seraskerliği esnasındaki menfi hareketleri yüzünden kendisinin bir ara değiştirilmek istenmesinin firar etmesine sebep olduğu ileri sürülebilir. Fakat bu hareketin onda bu kadar kötü tesir bırakması bile hakkında iyi bir not olmasa gerek. Kaldıkı III. Selim'in Hatt-ı Hümayûn'undan da anlaşıldığı gibi henüz veya Battal Paşa Ruslar'a teslim olmadan evvel Anapa'ya tayin edilmiş bir serasker yoktur. Ayrıca elimizde mevcut (1204 tarihli diğer bir vesikadan şöyle bir bilgi elde ediyoruz; «Kuban üzerinden Ruslar'a hücum edecek olan Serasker Battal Hüseyin Paşa ile maiyetindeki Kalgay sultanının betaatlarına mebni tebdilleri arz olunmuş ise de orduda akdolunan mecliste bunların azillerinin münasip olmadığına ve yalnız kendilerine müekked emirler yazılmasına karar verildiğinin sadrazama bildirildiği, «üzerinde duruluyor⁶⁰. İşte III. Selim'in bahsettiği Mahmut'ta bu emri Battal Paşa'ya götürmeye memur kimseydi. Ancak Cevdet Paşa; bu şahsın meşhur bir cellat olduğu üzerinde durarak idamına ferman çıktığını ileri sürmektedir. Ayrıca Cevdet Paşa; şöyle bir fikir daha serdetmektedir. «fakat ol tarafları görmüş ve ol cenklerde bulunanları görmüş bazı kimselerden şöyle bir fikir elde edilmiştir ki, Battal Paşa 30.000 asker ile Kuban'ı geçmiş ve bir defa Rusyalıları bozmuş iken, babasının kethudalığından

58 Esad Efendi, *Tarih-i Esad Efendi*, Üniversite Küt. TY, nr. 157, vr. 44-53; Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 145.

59 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 9462.

60 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 8128.

57 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V, s. 144-145; Ahmed Cavid, *Aynı eser*, s. 34/b.

neşet etmiş olan Sarı Abdullah Paşa'ya bu esnada Erzurum ve Trabzon valilikleri tevcih ile Anapa Seraskerliği verilmiş olduğundan Battal Paşa'da devlete infial ile vehime düşmüş olduğu halde bu kere kapudan Paşa ile gelen ve Cellat Mahmut deyu maruf olan Mahmut Hasekinin yanında şayed ki kendi idamına dair hattı humayun vardır deyu tamamen esareti ihtiyar etmiş olduğu ol tarafta bilinmektedir»⁶¹.

Yukarıda da belirtildiği gibi, yeni bir emrin gönderildiği anda bunun mahiyetini henüz öğrenmeden korkabilir. Ancak hakikatte böyle bir emir olmadığı gibi, Mahmut Haseki ile gönderilen emrin (1790 tarihini taşır) mâhiyeti de şöyledir: «Anapa ve Soğucak Seraskeri Battal Hüseyin Paşa'ya tezyid-i kuvvet için gönderilecek kuvvet, hattı hümâyûnla birlikte istiklâl-i fermanı, teşrifatı seniye yani samur kaplı bir adet esvap seraser ve bir âdet şimsirin dahi dahi beraber gönderilmesinin münasip olacağını seraskerin maiyetindeki Kalgay Sultan'a da teşrifat gönderilmesine müsaade edilmesi⁶² istemektedir, ki bu ferman ve hediyelerin Mahmut Haseki tarafından götürülmekte olduğuna şüphemiz kalmamıştır.

Fakat Battal Paşa'nın Anapa seraskerliğinde iken uygun olmuştan kararlar verdiği muhakkaktır. 1790 tarihinde Battal Paşa'nın bir ordu nazırıyla para istemesi üzerine boğaz kaleleri bina emini Memiş Efendi bu vazifeye uygun görülerek emrine gönderilmiştir⁶³. Hattâ Memiş Efendiye yazılan hükümde Abaza, Çerkes, Nogay ve Dağıstan kabilelerinin teşvik edilmesi Anapa'da mevcut askerle sonradan oraya gelecek olan askere iyi bakılması emredilirken Serasker Battal Hüseyin Paşa ile birlikte hareket edilmesi emrediliyordu⁶⁴. İşte bu zatın verdiği bilgiye göre: Soğucak muhafızı bulunan İpekli Mustafa Paşa'ya vezaret geldiğinde Battal Paşa çileden çıkıp gerek ahali ve gerek askerin cümlesine cephe aldı. Hattâ ordunun akçesini vermemeye başladı. Birçok yerlerde beş akçe sarfedilmesi lâzımken beş kuruş verir, bir taraftan da mirî malını kendisi zimmetine alır oldu. Ayrıca defterdar olan Memiş Efendinin 23 Nisan 1790 (18 Ramazan 1205) tarihli bir yazısında; Anapa havalisinin

61 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 145.

62 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 11621.

63 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 11592.

64 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 49312.

aşarını serasker ve muhafızlar alıp, tabiye dizdar ve beşli ağalarına vermediklerini belirtmiştir. Buradan da anlıyoruz ki etrafında bulunanların birçoğu Battal Paşa'dan memnun değillerdi⁶⁵. Burada şunu da belirtelim ki, Battal Paşa'nın emrinde toplanacaklarını bildiren Dağıstan Hanları da kendisine kızdıklarından gereği gibi yardım edememişlerdi. Bunun yanında Battal Paşa hakkında tam bir tahkikat yapılmadan devlet ricali arasında verilen haberlere dayanarak, menfi bir kanaatte hasıl olabilirdi. Fakat bütün bu fikirlere rağmen fermandan anlıyoruz ki, III. Selim Battal Paşa'nın kaçmasından sonra yeni bir vezirin tayinini emretmiştir. Önceden alınmış başka bir karar yoktur. Battal Paşa'nın hareketlerini belirten bir vesikanın özeti de şöyledir: «2 Aralık 1790 (24 R. âhır 1205) tarihinde Dağıstan ve Kabartay halkının Mansur mührüyle İstanbul'a gönderdikleri bu arızada durum şu şekilde açıklanıyordu: Bundan evvel 1788 (1203) senesinde Kuban başbuğu Mustafa Paşa'nın zamanında Devlet-i Aliyye'ye hizmet etmek üzere Dağıstan'dan hareketle Anapaya vardık. Buradaki ikametimiz esnasında Battal Paşa Anapa'ya geldi. Burada nice durumlarda bulunduğundan cümlemiz buna razı olmayıp çaresiz hicret ederek yine Dağıstan'da vatan-ı aslimiz olan Çeçen köyüne duhulumüzde, Dağıstan ve Kabartay halkları durumu Devlet-i Aliyye'ye bildirmemi istediler. Bunun üzerine takrir ve beyan olundu. Ferman-ı âli üzere hacı Battal Paşa, Kabartay Seraskeri olarak memur buyurulduğunu ifade ile Padişah-ı âlempenâh Efendimizin dahi kendilerinden istediği vazife gereğince bizlerin dahi kendi emrinde çalışmamızı emir buyurdular. Bizler dahi Padişahın emrinde çalışmaya amadeyiz.» diye hanan, sipah ve ulema ve köylerin fakir halkı ittifak ederek hazırlandık. İslâm askeri geldiğinde bizler dahi askerle birlikte hareket ederken müşartünileyh ordu-yı humâyûn ile Kuban'ı geçip Kabartay karibinde durdu. Burada kendisinde fasit bir fikiri endişe hasıl oldu. Bunun üzerine hemen bunca askeri bırakarak kâfire biat ederek islâm padişahının dinini terk etmişti⁶⁶. Yalnız kalan islâm askeri perişan ve perakende oldu. Bu haber Dağıstan kabilelerine yayıldığında hepsi meyûs olarak kabilelerine avdet ettiler. Ancak böyle kalmanın münasip olmadığını da anlıyarak kendi aralarında müzakere edip yine Devlet-i

65 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 50099.

66 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 4681.

Aliyye'nin kullarındanız diyerek gece ve gündüz savaştan katiiyen geri durmayıp din düşmanına gaza ettik. İşbu bin ikiyüz senesi zarfında yine umur-u Dağıstan halkı, hanları miri sahipleri, ülema köy sahipleri, halklar ittifak üzere gözleri yaşlı olarak huduttan geri dönmüştür. Şimdi arzumuz şudur ki bu sene-i mübareke de bu tarafa, Dağıstan ve gerek Kabartay üzerine bir miktar asker ile top ve cephaneye gönderilmesini, niyaz ederiz. İnşaallah bu arzumuz malunuzun buyurulduktan, yukarıdaki isteğimizin yerine getirilmesi için emir ve ferman buyurulması» isteniyordu⁶⁷.

Doğu Seraskeri olarak vazife gören ve neticede Rusya'ya teslim olan Battal Paşa zamanında doğuda durum bu merkezdeydi⁶⁸.

Battal paşa'nın Ruslar'a esir olmasından sonra Anapa ve civarındaki durum :

Yukarıda Battal Hüseyin Paşa'nın Kafkasya harekâtını anlatırken ordunun perişan bir halde 12 günde Anapa'ya döndüğünü ve kabile beyleriyle ileri gelenlerin Mehmet Beyi yeni bir Serasker tayini ve mevcut durumu bildirmek için İstanbul'a gönderdiklerine işaret etmiştik.

Sarı Abdullah paşa'nın Anapa ve civarına serasker tayin edilışı

İstanbul'da doğu sınırından gelen kötü haberleri görüşmek üzere toplanan harp meclisinde yapılan müzakereler sonunda Caniklilerin yanında yetişmiş ve herkes tarafından secaatı bilinen Sarı Abdullah Paşa Serasker tayin edilir. Bu zat Erzurum ve Trabzon'da

67 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 4681. (Kafkasya'da bir başarı temin edemeyen Battal Hüseyin Paşa Canikli Ali Paşa'nın büyük oğlu olup babasının ölümüyle kapıcıbaşı olmuştur. Bilâhare 1199 (1784) tarihinde vezaretle Erzurum valisi ve Seraskeri oldu. 1785 (1200) te Haleb 1786 (1201) da Şam, 1788 (1203) de Trabzon valisi olup bilâhare yukarıda açıklandığı üzere Rusya seferine serasker olmuştur. Buradaki faaliyetlerini tez konumuz icabı anlattığımızdan üzerinde durmayacağız. Sonra yukarıda açıklandığı şekilde Rusya'ya teslim olmuştur. 1789 (1213) de Rusya'nın talebiyle af olunarak vezaretle Trabzon valisi oldu. 1800 (1215) tarihinde burada ölmüştür. Mahmut Tayyar Paşa, oğludur.

68 Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmanî*, İstanbul, 1311, c. 2, s. 217-218.

valilik ve mutasarrıflık yapmıştır. Durum vahim olduğundan derhal Anapa'ya hareket etmesi emredilmişse de bu zatta Canikli Ali Paşa gibi Trabzon havalisindeki beylerle istişarelerde bulunarak istiklâl davası gütmeye başlar. Kafasındaki bu düşüncelerin tesiriyle tam bir yıl bugün veya yarın giderim deyerek Trabzon'da bekledi durumda, Abdullah Paşa'nın bu hususta ne şekilde hareket etmiş olduğunu Tatar İbrahim'in 10 Temmuz 1790 (8 Zilkade 1205) tarihindeki bir takririnden anlıyoruz. Buna göre: «Anapa Seraskerinin Anapa'ya gitmek için Tirebolu'dan hareket ettiğini fakat hava muhalefeti dolayısıyla yoluna devam edemeyip, bocalayarak tekrar Tirebolu'ya geldiği işaret edilmektedir. Her ne kadar müsait bir havada gideceği belirtiliyorsa da sadece iyi görünme için hazırlanmış bir plandır» deniyordu⁶⁹.

Durum bu merkezde iken Rusya kabile halkından Osmanlı Devlet adamlarına karşı bir kızgınlık görerek üçüncü defa olmak üzere Anapa'ya hücum etmiştir. Devlet-i Aliyye ise Kuban bozgunundan sonra Dağıstan Kabartay halkından aldığı mektuplara da dayanarak yeniden emirler göndererek Rusya'dan intikam alınmasını istemiştir. Nitekim 5 Nisan 1790 (Razaman 1205) tarihinde Çerkes kabilelerinden Temirköykabilesi beylerinden Arslan beye ve sair beylere gönderdiği emirde; «Moskovludan intikam almak üzere Anapa ve Kuban ve Taman ve havalisi seraskerliğine tayin olunan Erzurum valisi Abdullah Paşa külli asker ile Trabzon'dan hareket etmek üzere olduğundan bütün Çerkeslere müşarünileyh ile harbe iştirak etmelerine dair Selatin-i Cengiziye'den Besni kabilesi nezdinde bulunan Aslan Giray ile Çerkes kabilelerinden Temirköy kabilesi beylerinden Arslan Beye ve sair beylere hüküm ki» deniliyordu⁷⁰. Yine 6 Ocak 1790 tarihinde Cengiz sülâlesinden olup Kuban Başbuğ ve Kalgayı olan Mehmet Giray Sultan ile Çerkes ve Abaza kabileleri Beylerine yazılan bir hükümde; Moskofludan intikam almak üzere diğer senelerden ziyade tedarikli davranıldığından Anapa Seraskeri Abdullah ve Başbuğ Mustafa Paşalarla muhabere ve ittifak olunarak düşmandan intikam alınması emrolunuyordu⁷¹. Bu hüküm yanında sunu da belirtelim ki, Şehbaz Giray Kuban Hanlığından 1790 tari-

69 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 154.

70 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 1621.

71 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 1948.

hinde azlolunarak yerine Baht Giray Kuban Han'ı olmuştur. Baht Giray ise, ilk iş olarak Kuban Başbuğu Mehmet Giray'ın devlete hizmetini sağlamayı düşünmüştür. Çünkü Mehmet Giray'la Battal Paşa'nın da Kuban hareketi sırasında araları açıldı. Bu hususta Battal Paşa'nın kabahatli olduğunu Kuban Han'ı Baht Giray'ın 16 Şubat 1790 (II C. evvel 1205) tarihinde İstanbul'a gönderdiği bir arzasından anlıyoruz. Baht Giray Han burada Mehmet Giray Sultan hakkında vaki olan şikâyetlerin firar etmiş olan Battal Paşa'nın idaresizliğinden ve münasebetsiz hallerinden ileri geldiğini, bundan dolayı mumailiyh Kalgay Sultanın her haline kefil olduğunu belirtiyordu⁷².

Nitekim bu meselenin hallinden sonra 8 Aralık 1790 tarihinde Kalgay Mehmet Giray Sultana 3500 kuruş verilmesine dair Anapa defterdarı Memiş Efendiye emir yazılmıştır.

Devlet böylece bir taraftan Kabartay, Dağıstan, ve Çerkes kabilelerine emir nameler gönderirken diğer taraftan Kuban Hanlığı meselesiyle uğraşmıştır.

Aynı şekilde asker ve mühimmat tedarikle Anapa'ya sevketmeleri için de Erzurum, Trabzon ve diğer vilâyetlere emir nameler gönderilmiştir⁷³. Ayrıca Lestig kabilesi beylerinden Kızılviladik, Mezra ve Demirpuladik beylere hitaben yazılan 4 Haziran 1790 (Şevval 1205) tarihli yazıda durum şöyle özetleniyordu: Geçen sene Anapa ordusunun asker, top ve mühimmat ve sair bilcümle harp edevatı ikmal olunup Serasker ordusu ile Kabartaylara vardığında Kabartay dilâverleri ve umum Çerkes, Abaza ve Nogay halkı orduda toplanarak Ruslar'dan intikam alınmasını kararlaştırmışlar iken sabık Seraskerin tam iş görülecek bir zamanda hiyanet ve cebanette bulunmasıyla beraber devletin kuvvetine asla inkisar ve kusur gelmediğini ve serasker değiştirildiği gibi Kabartay... ve Çerkes dilâverlerinin güçlerinin yerinde olduğu her an hücumu hazır oldukları hususu Mehmet Bey ile gönderilen mahzarların ifadelerinden anlaşılmıştır. Devlet bununla yetinmeyerek kabilelere yeniden kuvvet verebilmek için bu kesime yeniden bir kale inşa ederek içerisine gereken askerin konması hattâ icabı halinde bölgenin muhafazasını temin bakımından Acara ve Sohüm'dan Anapa tarafına külliyetli as-

72 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 4241.

73 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 5647.

ker temin edilmesine, dikkat çekildikten sonra, «icabı halinde Anapa'dan seraskerin ordusuyla beraber çıkarak bizzat sair tedbirleri alacaktır» şeklinde bir emir hazırlanmıştır. Hattâ yazılan emirde düşmanla cenk edecek bütün müslümanların elbirliğiyle hareket ederek intikam almağa gayret göstermeleri isteniyordu⁷⁴.

Fakat alınması istenen ve alındığı belirtilen bu tedbirlerin yanında Sarı Abdullah Paşa'nın Trabzon'dan bir türlü çıkmaması işaret edildiği üzere Ruslar tarafından Anapa'nın muhasarasına sebep oldu. Şöyleki, Rusya Battal Paşa hareketini bertaraf ettikten sonra kendisine karşı koyan kabilelerin bir kısmını muharebe ile ezdi. Nitekim Ruslar Osmanlıların intizamsız hareketlerinden istifade ederek bütün kuvvetlerini Gumkale'de topladılar. General Arbelyan doğudaki Kafkas kuvvetlerinin taarruzlarını durdurdu. General Herman ise emrindeki bütün kuvvetlerle Battal Paşa'nın teslim olmasından sonra arta kalan ve intizamsız olarak hareket eden Osmanlı kuvvetlerine yüklenmişti. Bunu anlamakta gecikmeyen Kafkas kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerine daha yakından yardım edebilmek için buldukları yerden kuzeye geçerek Battal Paşa'yı yenmiş olan Herman kuvvetlerine taarruza geçtiler. Fakat bu taarruz Herman'ı derhal kuvvetleriyle takviye etmiş olan Arbelyan kuvvetleriyle karşılanmıştı. Bundan dolayı Osmanlı kuvvetleri yenildiler. General İsmail Berkok ise⁷⁵ Battal Paşa'nın bu esnada esir edildiğini yazmaktadır ki bu husus arşiv vesikalarının verdiği bilgiye uymamaktadır. Çünkü vesikalardan anlaşıldığına göre Battal Paşa esaslı bir çarpışma olmadan daha önceden yukarıda işaret edildiği üzere teslim olmuştu. Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesinden mütevellit yalnız kalan Kafkaslılarda savaşta hayli yıprandılar. İşte bir taraftan bu baskılar devam ederken diğer yandan kabilelerin bir kısmını da propaganda yoluyla kendi tarafına çeken Rusya, durumunu bu cephede iyice düzenledi. Vaziyetinin müsait olduğu bu sırada daha fazla beklemiyerek Anapa'yı muhasara etti. Ruslar'ın, Anapa'yı muhasara etmelerindeki gayeleri şuydu: Kuban vadisinden batıya doğru ilerliyerek Karadeniz kıyısına varmak dolayısıyla bu kıyıya hâkim olmak ve bu suretle şimdiye kadar tesis etmiş oldukları müstahkem hattın henüz açık kalan yukarı kısmını, Ku-

74 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 3346.

75 İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 394-395.

ban hattını ikmal etmek. Bu taarruzun muvaffakatiyle neticelenmesi için kuvvetin büyük kısmını Kuban mıntakasında kullanmak ve Kafkasya'nın bu kesimlerini ya kuvvet baskısı altında bulundurmak, veyahut propaganda ile uyarmak ve uyuşturmak. General Gudoviç'in bu ikinci faaliyeti Dağıstan'da kendisini göstermiştir. Bundan dolayı Gudoviç, bu cepheden tasarruf edebildiği kuvvetleri Çeçenistan ve Kabartay mıntıkları karşısında topharak, mezkûr yerleri baskı altına almış ve bu suretle Kuban bölgesi için iki tümen piyade, 54 süvari, iki kazak alayı, 150 toptan mürekkep bir siklet merkezi teşekkül ettirmişti⁷⁶.

Anapa'nın muhasarası ve Ruslar tarafından işgali

Buna karşı Kabartaylılar ve diğer Kafkas kabileleri kuvvetlerinin büyük bir kısmını Anapa etrafına topluyarak kat'i muharebeyi burada kabul etmek istediler. Böylece Osmanlı-Kafkas işbirliği tekrar teessüs etmiş ve Ruslar Osmanlı-Kafkas kuvvetleriyle Anapa'da tekrar karşı karşıya gelmişlerdir. 1791 Temmuzundan itibaren Anapa'ya kadar Rus öncü kuvvetleriyle çarpışan Kafkas kuvvetleri Anapa'nın muhasarası anında Kalgay Mehmet Giray'ın başkanlığında hariçten muhasara hatlarına mütemadiyen hücum yapıyorlardı. Bunun yanında Osmanlı askeri de savaşa iştirak ediyordu. Kalede hâlâ 10.000 den fazla kuvvet vardı. Nihayet Ruslar birkaç gün daha kaleyi alamazlarsa dönmeye karar verirler. Bu hususun doğru olduğu tutulan esirlerin ifadesiyle de sabit olmuştur. Şayet böyle bir anda Abdullah Paşa kuvvetleriyle Anapa'ya varmış olsaydı Rusya kale üzerine hücum bile edemezdi.

Fakat bütün bu tahminlerin hilâfına muhasara 13 gün devam edip 14. günü gecesi Ruslar gece saat yedide (Alaturka) hücum ettiklerinde askerin müdafaa sistemi gereğince kale içerisinde top ve tüfenk ile mukabele etmesi lâzım iken bunun aksine bir taktik takip edilerek bir miktar asker kaleden çıkıp düşman üzerine hücum ederek derhal münhezimen avdet etmeleriyle düşman fırsat bulup bozgun asker ile beraber kaleye girerek iki saat kadar kale içinde yaka yakaya savaşarak birbirine girmiştir. Bu arada halkta, eline

76 İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 397.

geçirdiği ağaç ve taşla bir müddet mücadeleye iştirak etti. Nihayet halkın mücadeleye fazla devam edememek ve askerlerin çaresiz kalmaları yanında muhafız bulunan İpekli oğlu vezir Mustafa Paşa ve defterdar Memiş Efendi esir olduklarından kale kendiliğinden düştü ve böylece Ruslar'da Anapa'yı zaptettiler. İçinde bulunan halk ve askerin çoğunu Kırım'a gönderdiler. Bunun arkasından Soğucak kalesi boşaltıldı. Ruslar'ın fazla ilerlemelerini önlemek için Sohum civarında ve Faş kalesinde müdafaa tedbirlerine başvurulur⁷⁷.

Sarı Abdullah paşa'nın katli

Ruslar bu muharebede Anapa'yı korumakla kendisi görevli sayan İmam Mansur'u da esir ederek Rusya'ya götürmüşlerdir. Çarıçe İmam Mansur'u görmek istiyordu. Tanışma esnasında kendisine cani dediği gibi Önce Mansur'u Petrograt yanında Seleselborg da hapsettirdi, bilâhare de 1794 tarihinde idam ettirmişti⁷⁸.

Sarı Abdullah Paşa'ya gelince yukarıda belirtildiği gibi Anapa Seraskeri olduğu halde vazifesine gitmiyerek Trabzon'da ısrarla kalması neticesinde Temmuz 1791 tarihinde Anapa'nın Rusların eline geçmesi üzerine idamına ferman çıkmıştır. Fakat Abdullah Paşa durumdan haberdar olunca derhal Trabzon kalesine çekilerek gerekli tertibatı aldı. Bunun üzerine Trabzona tayin edilen Süleyman Paşa Erzurum valiliğinin kendisine verildiğini söyledi. Süleyman Paşa'nın sözüne inanarak Trabzon'dan çıkıp Erzurum'a gitmekte olan Abdullah Paşa evvelden alınan tertibat gereğince yolu kesilmek suretiyle katledilmişti⁷⁹.

Kafkas bölgesi seraskerliğine tayin edildiği halde vazife mahalline gitmiyerek Anapa'nın düşmesine sebep olan Sarı Abdullah Paşa Canikli Ali Paşa'nın kölesidir. Sonra kethudası olmuştur. Bilâhare Battal Hüseyin Paşa'ya kethuda oldu. 1790 da orduda bilfiil vazife görmesi şartıyla Trabzon valiliğine tayin edildiyse de belirtildiği gibi gitmediğinden azledilerek isyanına sebep olundu. Niha-

77 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. V. s. 154; Haşim Efendi, *Aynı eser*, s. 65.

78 Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961, s. 117; Mirza Hasan, *Âsâr-ı Dağıstan Petersburg*, 1944/45, s. 171.

79 Ahmed evdet, *Aynı eser*, s. 255.

yet 1791 (1206) tarihinde açıklandığı şekilde katledilmiştir⁸⁰. Ruslar Anapa'nın düşmesinden sonra Kafkas cephesinde artık taarruzlarını durdurmuşlardı. Esasen kabilelerde kendisini kuzeyden sıkıştırıyorlardı. Bunun akabinde 1792 Ocak ayında imzalanan Yaş anlaşmasıyla aradaki çarpışma da durdu.

Yaş anlaşması

Osmanlılarla Ruslar arasında başlayan 1787-1792 harbi devam ettiği müddetçe birçok defalar sulh görüşmeleri yapılmışsa da netice alınmamıştı. Bilindiği gibi ilk teklif Ruslar tarafından 1789 Ocak ayında yapılmıştır. Ancak Rusya'nın Uçakof, Özü ve Dinyester'e kadar Basarabya'yı istemesi üzerine durumda değişiklik olmamıştı.

İkinci görüşme teşebbüsü III. Selim tarafından Eflâk voyvodası kanalıyla yapılmıştır. Potemkin, buna da Yedikule de hapsedilen Bulgakof'un tahliyesiyle ancak müzakerelere başlanacağı cevabını verdi. Nihayet Akkerman'ın düşmesi üzerine Gazi Hasan Paşa Tayfur Paşa'yı Potemkin'e göndererek sulh teklifinde bulunmuşsa da bir netice alınmamıştır. Bu iş Gazi Hasan Paşa'nın sadaret zamanında yine ele alınmış fakat müsbet netice vermemişti. 27 Mart 1790 da yapılan bu son tekliften sonra III. Selim'in düşmana karşı bir başarı elde edilmesini müteakip sulh görüşmelerine başlanması arzusu ne yazık ki yerine getirilemedi ve sadrazam Yusuf Paşa'nın arzusu üzerine düşmanın mütareke şartı olarak General Repnin vasıtasıyla ileri sürdüğü :

1 — Kaynarca muahdesiyle, ondan sonraki muahedelerin meri olması,

2 — Eflâk ve Boğdan'ın bazı şartlarla Osmanlı Devleti'ne iadesi,

3 — Turla yani Dinyester Nehrinin hudut kesilmesi keyfiyeti, kabul edilerek Ağustos 1791 tarihinde 8 aylık bir mütareke aktolundu⁸¹. Ruslar'la yapılan mütareke akdinden sonra, Zıştovi'de bulu-

80 Mehmed Süreyya, *Aynı eser*, c. III, s. 389.

81 Uzunçarşılı, *Aynı eser*, c. IV, s. 585-590.

nan Osmanlı murahhasları olan Reisülküttap Abdullah Berri Efendi, Ordu kadısı İbrahim İsmet Bey ve Ruznamçe-i evvel Mehmet Dürri Efendiler, Ruslarla anlaşma şartlarını tesbite memur olduklarından önce Silistre'ye gelip oradan da müzakere mahalli olan Yaş kasabasına gönderilmişler. Rus murahhasları, Aleksandr de Samilof, Dibas (Rus ince donanma komutanı), Lazkarof (Boğdan Generali) idi. Çariçe'nin emirleri gereğince müzakereler General Potemkin'in nezareti altında yapılacaktı. Ancak Potemkin bu sıralarda hastalanarak öldüğünden onun yerine hariciye nazırı Kont Besborodho tayin edilmiştir.

Müzakereler, Kasım 1791 iptidalarından başlayarak günlerce süresiz devam etmiş ve fiili olarak 15 celse aktedilmiştir. Nihayet 10 Ocak 1792 de son bulmuştur. Müzakereler esnasında halledilmesi gereken konulardan biri de Kuban hududunun kat'i olarak tayini, Kubanlıların memleketlerine geri dönmeleri halinde vaziyetlerinin tâ-yini ve Kuban serbestisi meselesiydi⁸². Bunların hal edilmesinden sonra anlaşma 13 madde ve bir sonuç üzerinde imzalanmıştır. Bizim tezimizle ilgili olan maddelerini aşağıya alıyoruz.

Madde 2: Milâdi 10 Temmuz 1774 Hicri (14 C. âhır 1188) te aktolunan anlaşma ve yine Milâdi 10 Mart 1779 (20 C. evvel 1193) da aktolunan tenkihnâmede açıklanan ve Milâdi 10 Haziran 1783 hicri (21 Recep 1197) de aktolunan⁸³ anlaşmalarla, Rusya'ya Kırım ve Taman'ın ilhakıyla, Kuban nehrinin hudut olduğunu belirten, 9 Ocak 1784 tarihinde Rusya'ya verilen ve yukarıda belirtilen senet, eski senet ve ahitnamelerle değiştirilmiş ve terkolunmuş maddelerden başka bu anlaşma gereğince tekid ve tasdik olunurlar. Belirtilen anlaşmalarla senetler mahiyetleri itibariyle değiştirilmeksizin yürürlükte ve muteber tutulacaklardır. Bu anlaşma ve senetlerin iyi niyetle bütünlükleri muhafaza edilecek ve icra ve ifalarını iki devlet karşılıklı olarak taahhüd edecekler.

Madde 5 : Akid devletler aralarında safvet ve dostluk işareti olarak aralarında sulh ve selahın ve iyi bir ittifakın yenilenmesine kanaat etmiyerek gelecek zaman için anlaşmanın kuvvetli bir şekilde devamını sağlamak ve düşmanlığı gerektirecek her türlü meselenin sulh yoluyla hallini temin hususuna taraftardılar. Bunun

82 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6140, 6149, 6189.

83 *Mudhdat Mecmuası*'nda bu tarih 28 Aralık 1783 olarak gösterilmiştir ki yanlıştır.

için Devlet-i Aliyye taahhüd eder ki, önceden çıkarılmış olan fermanın bu defa yenilenmesiyle Tiflis Han'ının hükmü altında olan memlekete ve halkına Ahıska valisi ve serhad zabitleri, bundan sonra gizli ve açık olarak herhangi bir bahane ile huzursuzluk veya tecavüz etmiyeceklerdir. Bu münasebetle anlaşmayı saymamak suretiyle hudud olduğu bölgeden karşı tarafa geçerek herhangi bir zarar vermek maksadıyla hareket etmemeleri için Ahıska valisine ve hudud zabitlerine ve diğer ilgililere bu hususta gerekli tenbih ve tekid ile ilgili fermanlar çıkarılıp gönderilecektir.

Madde 6 : 9 Ocak 1784 tarihinde Rusya'ya verilen senet gereğince, Kırım ve Taman'ın ilhaki ve Kuban'ın hudud olduğu hususu bu anlaşmanın ikinci maddesinde teyid edilmiştir⁸⁴. Sonra Osmanlı Devleti gelecek zaman için yüksek akid devletler arasında sulh ve salahun giderilmesine ve ittifaka bir zarar getirecek bütün engelleri uzaklaştırmak maksadında olduğunu alenen açıklar ve taahhüd eder ki, Kuban nehrinin sol yakasında olduğunu alenen açıklar ve taahhüd eder ki, Kuban nehrinin sol yakasında yaşayan kimseler Rusya'nın bütün hudut dolayısıyla sınırlarına tecavüzde bulunmayacak ve Rusya imparatoruyla halkına ve onların mallarına arazilerine de hiçbir şekilde hücum etmiyecekler ve yağma ve hasarda bulunmayacaklar. Gizli ve açık olarak herhangi bir bahane ile Rusya halkından bir kimseyi yukarıda belirtilen kabileler esir etmiyecekler. Bunun aksine olarak Devlet-i Aliyye'nin de istekleri dışında bu kimselerin herhangi bir tecavüzde bulunmalarını önlemek için belirtilen kabilelere şiddetli hükümleri içerisinde alan fermanlar gönderilecektir. Böylece kendileri önceden tenbih edilmiş olacaktırlar. Bu andlaşmanın tasdik edilmiş suretleri karşılıklı olarak mübadele edildikten sonra, yukarıda belirtilen hususlar mezkûr yerlerdeki kabilelere duyurulacaktır. Bu anlaşmada karar altına alınan şartlar dahilinde, belirtilen yerlerdeki halka gerekli açıklamaların yapılmasına rağmen, bu kimseler Rusya hududuna tecavüz ederek, can ve mala zarar verirlerse; zorla alıp götürdükleri malları veya esir ettikleri kimseleri, Rusya geri istediğinde veya başka bir şekilde bu hususta Rusya tarafından bir şikâyet vaki olursa hiç bir suretle me-

sele tehir edilmeksizin gerekli teftiş veya tahkik işi bitirilir bitirilmez derhal mallar ve esirler iade edileceği gibi, bu hususta kabahatli olanlara ibret olarak gereken cezaları verilecektir⁸⁵. Şayet hâdisenin oluşundan altı ay sonra, veya şikâyetin yapılmasından altı ay sonra, tahrip edilen veya kaçırılan mallar Rusya'ya iade edilmediği takdirde Devlet-i Aliyye taahhüd eder ki, bu hususun Rusya elçisi tarafından devlet nezdinde yaptığı ihbar gününden itibaren bir ay zarfında halline çalışılacak ve vaki olan zarar ve ziyana devlet hazinesinden bir ay içinde ödenecektir. Ayrıca bu zarar ve ziyana sebep olanların cezaları tehir edilmeksizin ifa olunacaktır⁸⁶.

Yaş anlaşmasına göre kabilelerin durumu

Yukarıdaki anlaşma metninden de anlaşılacağı gibi, Rusya 1787-1792 harbinde doğu sınırında belirli bir toprak kazancı sağlıyamadığıdır. Buna karşılık:

- 1 — Kırım ve Taman'ın Rusya'ya ait olduğu hususunu bir kere daha Osmanlı Devleti resmen tasdik etmiştir.
- 2 — Tiflis Han'ının ülkesine (Rusya'nın himayesinde olmasından dolayı) Osmanlı Devleti herhangi bir şekilde de olsa akında bulunmayacak ve yapılması halinde de bunu durdurmakla mükellef olacaktır.
- 3 — En mühim olarakta Kafkas kabilelerinin Rusya'ya akın yapmalarını önlemek için Rusya Osmanlı Devletinin kefaletini temin etmiştir.

Osmanlı Devleti böylece Kafkasya'daki kabilelerin Rusya'ya yapacakları çapul hareketlerini önlemeğe çalışacağı gibi, yapılması halinde meydana gelecek zararı da hiç tereddütsüz tetkik ettikten sonra tazmini cihetine gidilecektir⁸⁷. Ancak Kafkas kabileleri ken-

85 *Muâhedât Mecmuası*, c. IV, s. 9; Nihat Erim, *Aynı eser*, s. 191.

86 *Muâhedât Mecmuası*, c. IV, s. 9; Nihat Erim, *Aynı eser*, s. 191.

87 Ahmed Cavid, *Tarih-i Ahmed Cavid*, TY 92, (Üniv. Küt.) vr. 85. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdiği bu hususu Osmanlı Devleti Rusya'ya 1739 Belgrad Andlaşmasıyla kabul ettirmişti. Buna göre Moskov Devletine tabi Kazak, Kalmuk v.s. ecnasdan Devlet-i Aliyye toprağına yapılacak taarruz da müsebbibler derhal cezalandırılacaktır (Bk. madde 5).

84 *M. Mecmuası*, c. IV, s. 8; Nihat Erim, *Devletler arası Hukuk ve siyasi tarih Metinleri*, Ank. 1953, s. 187-190; G. Noradounghian, *Recueil D'Actes Internationaux de L'Empire Ottoman*, Paris, 1897, Tome 2, P. 16-21.

dilerini anlaşmaya bağlı saymadıkları gibi Rusya ile savaşa devam edeceklerdir. Bunun için burada Kafkas kabileleri ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi durumu hatırlatmak gerekir. Osmanlı Devleti bilindiği gibi, önce Ferah Ali Paşa bilâhare de Mustafa Paşa vasıtasıyla dokuz maddelik bir taahhütname ile kabileleri devlete bağlamıştır. Fakat İmam Mansur'un önderliğini yaptığı bir çok kabileler kendilerini bu hükümlere bağlı addetmiyerek parçalar, guruplar halinde önce Mansur'un idaresi altında toplandılar, sonra mücadeleye giriştiler. Mansur herşeyden evvel, bir Kafkas milletleri temsilcisi bir din mücahidi olarak ortaya atıldığından kendisini Osmanlı Devleti'ne bağlı, onun emrinde görmüyordu. Esasen kabileler de kendi aralarında müstakil hareket etmeye alışkındırlar. Osmanlı Devleti bu hususu anlamış olduğundan Mansur hareketini ancak Rusya'yı yıpratması bakımından benimsemiş görünüyordu. Bunun dışında devlet, Mansur'un siyasi faaliyetlerini kontrol altına almaktan da kaçınmamıştır. İleride açıklayacağımız gibi, Kuzey Kafkas kabileleri Osmanlı Devleti Rusya ile anlaşma yapmış olmasına rağmen bu düşmanları yani Rusya'ya karşı mücadeleden kaçınmamışlardır. Rusya bu durumu çok iyi bildiği halde yine de kabilelerin Rus topraklarına akınları halinde yaptıkları hasara karşılık tazminat ödenmesi meselesinin, uzun müzakerelerden sonra Devleti Aliyye'ye kabul ettirmiştir.

Yaş anlaşmasından sonra Kafkaslıların mücadeleye devam etmeleri

Yukarıda Osmanlı Devletinin Kafkasya'daki siyasetini, kısa olarak belirtmeye çalıştık. Hukukî bakımdan kendi toprakları içinde ve kendi tab'ası olarak kabul ettiği Kafkas kavimleri üzerinde çok defa fiili bir nüfuza sahip olmaktan uzak kalmıştır. Daha ziyade bu bölgedeki valileri vasıtasıyla onlardan aldığı senetlerle iktifa etmiştir. Aslında bu senetlerde kabileler devlete sadık kalacaklarını bildirirken sadece kendi anlayışları yönünden yükümlülük duymaktadırlar. Bu yükümlülükler dışında kendilerine Sırbistan ve Eflâk, Boğdan Beylerine verildiği şekilde özel bir muhtariyet verilmediği halde mezkûr tarihlerde bu beyliklerin hareketlerini aşan davranışlarda bulunmaktan çekinmemişlerdir. İşte bu husus; Kafkas siyasetinin genel karakterlerini açıklar mahiyettedir. Şimdi bu açıklamamızı

teyid etmek için Kafkas kavimlerinin Ruslarla olan mücadelesine kısaca temas edelim.

Ruslar, Osmanlı Devletiyle anlaşma aktedince, yukarıdaki durumu bildiklerinden kendilerini Kafkasya'da serbest hissettiler. Zira biliyorlardı ki Kafkas kabileleri er veya geç Rusya'yı Kafkasya'da harekete geçirecek vesileleri yaratacaklardır. Hattâ buna da meydan vermeden ilk olarak Osmanlı Devletinin nüfuzundan nisbeten uzak olan Dağıstan'da siyasi faaliyete koyularak 1793 tarihinde Tarko, Şemhali, Bommat Mehmedin Şemhallığını resmen tanıdılar ve hediyelerle kendisini taltif ettiler. Bommat buna nazire olmak üzere Rusya'nın İran'a karşı açtığı sefer esnasında II. Katerina'nın dostu ve gözdesi Kont Zobof'un kumandasındaki Rus ordusunun Dağıstan topraklarından geçmesine müsaade etti⁸⁸. Ancak bütün Dağıstan Hanları Ruslar'ın bu politikasına karşılık Tarko Şemhali gibi müsait davranmadılar. 1796 yılında Kont Godoviç Prens Tisiyanof ve General Yermelof gibi tanınmış generallerin emrinde bulunan Rus ordusu Derbent hudutlarında Derbent Han'ı Şeyh Ali Han tarafından karşılanarak büyük zayıflara uğratıldılar. Şeyh Ali bilâhare Ruslar'la yaptığı çetin muharebeler esnasında esir düştü, Şeyh Ali Han'ın esir edilmesinden sonra da Derbent Rusların eline düşmüştür. Ruslar bu tarihlerde yaptıkları yürüyüşlerle Bakü'yü mukavemetsiz alarak Gence'ye vardılar. Aras nehrine kadar Rus kuvvetlerini önliyecek bir set kalmamıştı. Ancak II. Katerina'nın ölümü ve orduda çıkan hastalık yüzünden Aras'a varan orduyu idareyle sorumlu General Zobof kuvvetlerini geri çekmiştir. Bu dönüş onlar için bir felâket oldu ve 40.000 kişilik Rus ordusundan sadece 20.000 i geri çekilebildi. Diğer taraftan Derbent hanı Şeyh Ali Han esirlikten kurtulduktan sonra Gazi Kumuk Han'ı Surhay Han ile birlikte Kuba'yı zapt ile uğraşan General Bulgakof'un ordusuna Kuba'ya giden dar boğazda pusu kurup mağlup ettiler. Bu durum karşısında General Bulgakof'ta Terek'e çekilmek zorunda kalmıştı⁸⁹.

Belirtildiği gibi Rusya aynı senelerde Gürcistan işleriyle de yakından ilgilenmiş ve özellikle Kafkas kabilelerinin Gürcistan'a yaptıkları akınlardan dolayı da Devlet-i Aliyye nezdinde protestoda bulunmuştur. Lezgilerin bu akını da gösteriyorki, Osmanlı Devleti;

88 Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, s. 118.

89 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 119.

Kafkas milletlerini idare etmekten ziyade onların üzerinde nüfuz sahibidir. Nitekim, bilâhare Lezgilerin memleketlerine dönüşleri Çıldır valisi Süleyman Paşa'nın ikaziyedir. Lezgilerin ve İran Han'ı Ağa Mehmet Han'ın Gürcistan'a yaptıkları akın üzerine de Rusya önce Gürcistan'a asker sokmuş sonrada 1801 de Gürcistan'ın Rusya'ya ilhak edildiğini bildiren bir beyanname neşretmiştir. Burada şu hususu da belirtelim ki, gerektiği yerlerde açıklandığı gibi Devlet-i Aliyye'nin Kafkas kavimleri üzerindeki nüfuzu aynı değildir. Devlet-i Aliyye'nin Çerkesler, Abazalar ve Nogaylar üzerindeki tesiri Lezgilerle Çeçenlerden fazla olmuştur. Bu husus yer yer yaptığımız açıklamalardan da anlaşılabilir.

Kuban han'ı Baht Giray'ın azli meselesi

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hâkimiyetinin devamında rolü olan bir mesele de Kuban Hanlığı meselesidir. Bilindiği gibi Devlet bu vesile ile Kafkas kabilelerini bir emir altında toplamak imkânını buluyordu. Ancak belirtildiği üzere Kırım'ın Ruslar'ca işgali ve Kafkas kabilelerinin daha ziyade Anapa'dan idare edilmeye başlanmasından sonra Kuban Hanlığı meselesi de eski önemini kaybetmiştir. Esasen Kuban Hanlığına tayin edilecek kimselerde eskisi kadar Devlet-i Aliyye'ye güvenmiyorlar hatta daha da ileri giderek bu işin kendilerini ilgilendireceğini sanıyorlardı. Nitekim 1792 (1206) senesinde genel olarak ordunun son durumu müzakere edilirken Kuban Han'ı tayin edilen Baht Giray Han'ın da fikri alınmak istenmiştir. Bunun için 21 Haziran 1792 tarihinde kendisi İstanbul'a celbedildi. Bey Bahçesinde meclis toplanarak yeni sadrazam Mehmet Paşa'nın da hazır bulunduğu bir sırada Kuban, Kabartay, Anapa taraflarının durumuna dair müzakerelerde bulunuldu. Bu toplantılarda Baht Giray'ın davranışları biraz şüpheli görüldü. Zira daha evvel özellikle Gazi Hasan Paşa sadareti zamanında yapılan bir meclis müzakeresinde: «siz sairlerin nizamına çalışın Kırım'ı neylersiniz. Onun davası size düşmez.» dediği gerek orada kalanların ve gerekse sonradan gidenlerin kızgınlığını mucip olmuştu. Hattâ o yüzden azli dahi düşünülmüş fakat Kuban dolaylarında bir karışıklık çıkarır endişesiyle üzerinde durulmamıştır⁹⁰. Bu sefer sadrazam Mehmet Pa-

şayla yaptığı görüşmelerde de ileri sürdüğü, fikirler yine aynı anlama geldiğinden tekrar hoşnutsuzluğa sebep oldu; şimdiki halde eskisi gibi Tatar askerlerine lüzum olmadığına inanan o zamanın sadrazamı ve ileri gelenleri derhal Baht Giray'ın azlini ileri sürerek gerçekleşmesini sağlamışlardır. Alınan karar gereğince, Baht Giray Han Girit Adasına sürüldü. Daha sonra Midilli ve Sakız Adalarına nakledilerek nihayet 1800 (1215) yılında Midilli'de ölmüştür. Bu tarihten itibaren Kuban Han'ı tayini meselesi bir tarafa bırakılmış oluyor. Anlaşıyor ki, Osmanlı Devleti Kırımın elde edilmesi için sarf ettiği gayreti elden bırakmış, başka bir deyimle bu bölgedeki topraklar üzerindeki iddialarından vaz geçmiş görünmektedir. Zira bu hususta faydalanmağı düşündüğü Kuban Hanlığını da siyasî bakımdan benimsemekten imtina etmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki olaylarda hedefin Kırım olması ön plânda tutulmamaktadır.

Yaş anlaşmasından sonra Kafkasya'daki siyasî durum

Yaş anlaşması gereğince Ruslar, Anapa havalisindeki toprakları boşaltacaklardı. Tahliyenin yapılmasından sonra, Osmanlı Devleti yeniden tamirata başlamıştır. İlk iş olarak Anapa'ya toplanan fakat fazla birşey bulamayan ahalinin tayinatları ele alınmıştır⁹¹. Bu meselenin hallinden sonra Trabzon valisi ve Anapa Seraskeri olan Yusuf Paşa'ya 13 Nisan 1792 (1206) tarihinde gönderilen bir emirle kalenin derhal tamiri emrediliyordu⁹². Bilâhare 28 Mayıs 1792 (5. I. 1206) tarihinde Yusuf Paşa ile Anapa muhafızının Kapu halkı ile sair maiyetlerinin tayinatları için Samsun'dan bin kantar peksimet ve 300 kilo un çıkarılmıştır. Devlet-i Aliyye Anapa muhafızlığına direkt olarak bir vezirin tayinini uygun bularak Yusuf Paşa'nın ek olarak Anapa muhafızlık görevini üzerinden alarak oraya Osman Paşa'yı muhafız tayin etmek suretiyle İpekli Oğlu Mustafa Paşa'nın Ruslar'a esir edilmesiyle boşalan bu muhafızlığı tekrar faal hale getirmiştir⁹³. Bu meselenin hallinden bir müddet sonra 28 tem-

91 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 22289.

92 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 5873.

93 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 7697, Hayrullah Nuri Efendi, *Tarih-i eser*, c. V, nr. 59/a ve b.

muz 1792 tarihinde yeniden işe meselesi ele alınarak Anapa'ya erzak nakline devam edilmiştir. Nitekim aynı tarihlerde Anapa gümrük eminine gönderilen bir yazıda Anapa seraskerine gönderilecek mühimmat ile istihdam edilecek ameleyi yükletmek için İstanbul'dan Sinop iskelesine kadar bir gemi tutulmak suretiyle gerekli mühimmat, erzak ve amelenin gönderilmesi isteniyordu⁹⁴. Osman Paşa (kel olarak bilinir) daha sonra Akkerman muhafızlığına tayin edilerek 1792 (1206) aynı yıl içerisinde Hafız Mehmet Paşa Anapa ve Soğucak muhafızlığına tayin ile kendisine hilat giydirilmiştir⁹⁵. Bu aralık 1793 te Trabzon valisi ve ilk zamanlarda Anapa Seraskeri olarak vazife görmüş olan Yusuf Paşa'nın Cidde'ye tayin edildiğini öğreniyoruz. Görülüyor ki bir taraftan sık sık muhafız değiştirilmesine rağmen Anapa'daki işlerin yürütülmesine gayret gösterilmiştir. Hatta kalenin iyi bir surette tamir edilmesi için bir Fransız mühendisinin gönderilmesine dair de irade çıkmıştır⁹⁶. Bununla da yetinilmiyerek kalede noksan olduğu bilinen topları tamamlamak maksadıyla 28 Eylül 1792 (10 Safer 1207) tarihinde Anapa'ya 15 kıta top ve o miktar da kundak ve tekerlek gönderilmiştir⁹⁷.

Yukarıda Anapa muhafızlığına Hafız Mehmet Paşa'nın tayin edildiğini belirtmiştik. Hafız Mehmet Paşa'nın Anapa muhafızlığı da fazla sürmemiş 26 Eylül 1792 (9 R. âhır 1207) de Kuğu-Ooğlu Süleyman Paşa onun yerine tayin edilmiştir. Ancak Süleyman Paşa vazife yeri olan Anapa'ya gitmek üzere yol masrafı karşılığı olarak kendisine verilen 2500 kuruşu aldıktan sonra vazifesi başına gitmiyerek boş yere vakit geçirmiştir. Bu husus ileride tekrar ele alınacaktır⁹⁸.

Bununla beraber kalenin tamiri hususu ihmal edilmiyordu. Nitekim 15 Mayıs 1793 (3 Şaban 1207) tarihinde Kastamonu havalisinden toplanan 500 kişi kalenin tamiri işinde çalıştırılmak üzere Anapa'ya sevk edilmişlerdir⁹⁹. Ayrıca Anapa kalesinde bulunan cephaneye ve tophane mühimmatıyla zahire mahzenlerinin ve mirî edevatın konmasına mahsus yerlerin saz ve kamıştan olan örtülerinin Bergos ve

havalisinden getirilecek kiremitlerle örtülmesi sağlanmıştır¹⁰⁰. Bir taraftan da Anapa'ya asker sevk ediliyordu. Bu maksatla Varna yoluyla 79 nefer kaleye gönderilmiştir¹⁰¹.

Sırası gelmişken şunu belirtelim ki, biz tezimizin açıklanmasına çalışırken zaman zaman detaylara kadar inerek Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki faaliyetlerini en ufak noktaya kadar belirtmeye gayret göstereceğiz. Anapa kalesinin hangi şartlar altında tahkim edildiğini ve harp dolayısıyla sair anlarda mukavemet gücünün ne olduğunu ancak en ufak işaretlerin ortaya konulmasıyla aydınlığa kavuşturabiliriz. Yalnız şurası muhakkak ki, Devletce hâlâ kalenin tamiri hususunda Kafkas kabilelerinden faydalanma yolu pek seçilmiyor, daha ziyade Anadolu ve Rumeli'den asker ve malzeme nakletmek suretiyle kalenin tamiri hususuna gidiliyordu. Halbuki Ferah Ali Paşa bizzat Nogay ve Çerkes kabilelerinden faydalanmıştır. Bunun için de Anapa muhafızlarının çalışmalarının üzerinde durmak gereklidir. Maalesef, 1792 Yaş anlaşmasını takip eden yıllarda buraya tayin edilen muhafızlar, yukarıda bir nebze belirtmeye çalışıldığı gibi; ya vazifeleri başına gitmemişler veya tayinlerinden hemen sonra başka bir yere nakledilmişlerdir. Bunu teyid eden husus Kuğu-Oğlu Süleyman Paşa'nın vazifesi başına gitmemesi üzerine yerine Mustafa Paşa'nın tayin edilmesidir. Hatta Mustafa Paşa'ya tayinat olarak 10 Haziran 1793 (1207) tarihinde senevî dört taksitle 5625 kuruş eden harcirahının birinci taksidi de alınarak daire halkı ulûfelerine ve matbah masrafına sarf edildiğini tesbit edebiliyoruz¹⁰². Mustafa Paşa zamanında çalışmaların diğer muhafızların zamanındakine nisbeten hızlandığı anlaşılıyor. Şöyle ki; bu devrede Anapa'nın inşa faaliyetlerine ve harp malzemesi temini işine devam edildiği gibi 1793-1794 (1208) tarihlerinde kalenin hendese (Teknik bilgi, hesap) üzerine inşasına dikkat sarfedilmiştir. Ayrıca muhafız tedariki, yine Anadolu taraflarından özellikle Kastamonu ve Canik sancaklarından sağlanmıştır. Nitekim bu iki sancaktan 100 nefer tüfekçinin getirildiğini öğreniyoruz¹⁰³.

Kalede kullanılacak çivi de İstanbul'dan temin edilmiştir¹⁰⁴. Bu

94 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 6921.

95 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 13340.

96 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 14598.

97 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 28220.

98 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 26274.

99 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 7769.

100 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 8077.

101 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 7197.

102 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 17426.

103 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 13098.

104 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 5882.

arada Anapa kalesine top nakli devam etmektedir. Bütün bu çalışmalar Devlet-i Aliyye'nin Anapa'ya verdiği önemi belirtir mahiyettedir¹⁰⁵. Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Anapa'ya top nakli devam ederken, nakledilen toplardan bir kısmı Samsun ile Bafra arasında denize batmışlardır. 12 Haziran 1794 (12 Zilhicce 1208) tarihinde vezir Mustafa Paşa'dan İstanbul'a gelen bir yazıdan Anapa kalesinin temini için lâzım olan karaağaç tahtaları ile yarımşar zira boyunda ve başları dökme 900 çivinin ilkbaharda yetiştirilmesi isteniyordu¹⁰⁶.

Bu kısımda Anapa'ya gönderilen ve Anapa'da yapılan işlerin bir bilançosunu vermeğe çalıştık. Gayemiz bu tarihlerde Kafkasya'nın ana kalelerinden olan Anapa'nın ne şekilde tahkim edileceğini belirtmekti. Anlaşıyor ki devlet daimi olarak bu kaleyi tahkim etmiş ve oraya lüzumlu olan topları en uzak mesafelerden nakletmiştir. Nitekim Samsun ve Bafra'da batan toplardan başka daha 11 Nisan 1794 (9 Ramazan 1208) tarihinde Varna'da bulunan toplardan Anapa kalesine dokuz çapında 38 kıta demir balyemez ve bir buçuk çapında beş sahi tunç ve gerekli malzeme nakledilmişti¹⁰⁷.

Kabilelerin yeniden itaat altına alınmaları

Yukarıda Anapa Kalesinin tamiri meselesini ele almış ve buradaki çalışmalardan bahsetmiştik. Şimdi tez konumuzu yakından ilgilendiren kabilelerle devlet arasındaki ilişkilerden ve bu bölgedeki devletin nüfuzundan bilgi vermek istiyoruz. Bu tarihlerde Anapa Muhafızı olan Mustafa Paşa, ilk iş olarak Anapa civarındaki kalelerden kaçan muhafızları toplamakla işe başlamıştır. Bu cümleden olarak 13 Aralık 1794 (19 C. evvel 1209) tarihinde Muhafız Mustafa Paşa'nın işaretine göre Anapa'ya yedi saat mesafedeki Kuban Nehrindeki Karataş boğazının Türk kesiminde bulunan Cemanson isimindeki yerde Ferah Ali Paşa zamanında yapılan kara kalenin istilâ dolayısıyla dağılan muhafızlarının yeniden tayini cihetine gidilmişti¹⁰⁸. Bundan sonra Mustafa Paşa 18 Aralık 1794 (6 C. evvel 1209)

tarihinde Anapa civarındaki kabilelerden sayılır bir kabile olan Abaza kabilesinin ileri gelen ihtiyar özdenleri, hacıları ve söz sahiplerini Anapa'ya davet ederek bir kaç gün misafir ettikten sonra kendilerinden yurtlarının nizamlarına bağlı olacaklarına ve Devlet-i Aliyye'nin kulluğu altında bulunacaklarına dair söz almıştır¹⁰⁹. Ayrıca yine aynı tarihlerde Muhafız Mustafa Paşa Anapa'ya Netukaç, Sapsığ, Çerkes ve Abazek kabilelerinin özdenlerini ve söz sahiplerini Anapa'ya davet ederek onlardan İpekli Mustafa Paşa zamanında yapıldığı gibi bir senet almıştır¹¹⁰. Kabilelerden devlete sadık kalacaklarına dair söz alındıktan sonra ikinci bir husus vardı ki o da, kabilelerin Yaş andlaşmasının ilgili hükmüne aykırı hareket ederek Rus hududuna saldırmalarının önüne geçmekti. Ancak ileride yeri geldikçe anlatılacağı gibi bunda başarıya ulaşamamıştır. Zira kabileler bu hususta kendilerini serbest addederek Rus hududuna akın yapacaklardır.

İran Şahı Ağa Mehmet Han'ın Tiflis ve Dağıstan'a hücumu karşısında Osmanlı Devletinin tutumu.

1795 tarihinde İran Şah'ı Ağa Mehmet Han Dağıstan ve Tiflis'e saldırmıştı. Burada Ağa Mehmet Han'ın bu hareketi esnasında Osmanlı Devleti'nin davranışını izaha çalışacağız. Filhakika İran Şahı Ağa Mehmet Han, Rusya ile yaptığı andlaşma şartlarına aykırı hareket ettiğinden dolayı Katerina'nın kendisine kızgın olduğunu biliyoruz. Ancak ilk zamanlarda Kırım'ın istilâsiyle meşgul, dolayısıyla Osmanlı Devletiyle harp halinde olduğundan doğrudan doğruya Şah'a karşı bir harekette bulunamamıştı. Sadece Azerbaycan Hanlarına hediyeler göndermek suretiyle onları kendi tarafına çekmeye çalışırken bir taraftan da İran halkı arasında menfi propaganda da bulunarak Ağa Mehmet Han'ı düşürmek istemişse de bir başarı elde edememişti. Rusya'nın meşguliyetini fırsat bilen Ağa Mehmet Han ise, önce İran-ı Farişi diye bilinen bölgede, sonra da Irak taraflarındaki hareketlerinde başarı sağlayarak bu bölgeleri kendisine bağladıktan sonra, Azerbaycan tarafına hareket ve Karabağ'ın zaptına

105 Başbakanlık Arşivi, *Mühimme Defter* nr. 200, s. 96-97.

106 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Askeriye*, nr. 27022.

107 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Askeriye*, nr. 420190.

108 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Askeriye*, nr. 5020.

109 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Askeriye*, nr. 22820; *Mühimme defter*, nr. 200, s. 2.

110 Başbakanlık Arşivi, H.H. 9895.

mübaşeret ederek bilâhare Gürcistan üzerine gidip Tiflis'i vurup ve talan ettiğini biliyoruz¹¹¹. Ancak Rusya ve Ağa Mehmet Han arasındaki anlaşmazlık ve düşmanlığa karşılık Ağa Mehmet Han Osmanlı Devletiyle iyi geçinmek istemiştir. Fakat öteden beri Osmanlı Devletinin mânevî hâkimiyeti altında bulunan Azerbaycan ve Dağistan Hanları Ağa Mehmet Han'ın Azerbaycan'a saldırışı üzerine Devlet-i Aliyye'ye mektuplar göndererek yardım istemeye ve mezkûr Şah'tan şikâyet etmeye başladılar. Nitekim 1795 (1209) tarihinde Çıldır valisi bulunan Süleyman Paşa'ya hanlardan gelen yazılarda; İran Şah'ı Ağa Mehmet Han'ın Gürcistan valisi Eregli Han, Karabağ hâkimi İbrahim Han ve Erivan Eyâleti üzerine gelmekte olduğundan kendilerine imdat verilmesi ve muhacirlerin Kars, Çıldır, Beyazıt, Van ve Erzurum'a geçmelerine müsaade edilmesi isteniyordu¹¹².

Diğer taraftan Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han'dan bizzat Sadrazama gelen yazıda durum şöyle açıklanıyordu: Öteden beri Devlet-i Aliyye'nin hâkimiyetinde olarak sadıkız. Şimdi ise İran'da meydana çıkan Ağa Mehmet Han namında bir Kızılbaş üzerimize gelmektedir. Benden sonra da Erivan ve Gürcistan üzerine gidecektir. Bunun için bize yardım ediniz ve bilhassa Osmanlı topraklarına geçecek muhacirleri kabul etmeleri için hudut valilerine emir buyurunuz¹¹³. Bu hususun gerçek olduğunu Erzurum valisi Yusuf Paşa'nın selâm ağası Memiş Ağa'dan gelen bir tahriratdan anlıyoruz¹¹⁴. Ağa Mehmet Han da belirtildiği gibi Tiflis'i yağınaladıktan sonra Gence üzerine hareket ederek Şeki ve Şirvan'ı hâkimiyeti altına almıştır. Bundan dolayı İran ve Azerbaycan dolaylarında kendisine karşı harekete geçebilecek kimsenin kalmadığına kanaat getirdiğinden Rusya'ya harp açmak için bahaneler aramaya başlamıştır. İlk iş olarak Rusya ile hem hudut olan Congetay Hanlığını bu devlet aleyhine tahrike başlar. Durumun Katerina tarafından anlaşılması üzerine Katerina hem Ağa Mehmet Han'dan intikam almak hem de Hazar Denizi kıyılarındaki bazı İran topraklarını işgal etmek için 1795 (1210) senesi başlarında Dağistan içerisinden sevk ettiği askerle ilk olarak Derbend'i kuşatarak almıştır¹¹⁵.

111 Hayrullah Nuri, *Tarih-i Nuri*, İst. Ün. Küt. TY c. III, Varak 62/b, Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. 6, s. 203 - 204.

112 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6448.

113 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6748 e - f.

Bu haber Ağa Mehmet Han'a ulaşınca derhal emrinde bulunan büyük bir orduyla Derbend'e vararak tekrar geri almıştır. Durumu güçleşen Ruslar da Kuban boyundan yeniden asker getirmek zorunda kalmışlardır. Rusya ile İran arasında bu mücadele devam ederken belirtildiği gibi Erivan ve Karabağ Hanlarının takrirleri Abdullah Çelebi vasıtasıyla İstanbul'a varmış bulunuyordu. Hanların yardım talepleri mecliste müzakere edildikten sonra, Ağa Mehmet Han'ın bu hareketleri karşısında Onun Osmanlı düşmanı Rusya ile muharebe etmesinden dolayı bizzat karşı koymanın yani hanlara askerî yardımda bulunmanın uygun olmayacağı hususunda karara varılır. Ancak buna mukabil Osmanlı topraklarına sığınan mültecilerin Ağa Mehmet Han'ın isteğine uyularak ona teslim etmenin Devlet-i Aliyye'nin şanına düşmeyeceğinden gelenlerin kabul edilmesi ciheti hudut kumandanlarına yazılmıştır. Erivan ve Karabağ Hanlarına verilen cevaplarda halihazırda İran'la Devlet-i Aliyye arasında sulh olduğundan Ağa Mehmet Han'ın sulhu bozar bir hareketi görülmedikçe Osmanlı Devleti tarafından İran havalisine askerle müdahale edilemeyeceği üzerinde duruluyordu¹¹⁶. Buradan anlıyoruz ki, hernekadar Karabağ Han'ı İbrahim Halil Han, kendisinin Devlet-i Aliyye'nin himayesi altında olduğunu belirtmişse de Osmanlı Devleti bu hususu dikkatle almamıştır.

Bu arada Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa tarafından gelen bir yazıda, Mehmet Han'ın Revan kalesini teshir ettikten sonra Tiflis'e hücum ederek haneleri yakıp, ahalisini esir ve katledip, 15 gün sonra Tiflis'e 8 - 9 saat uzaklıktaki Şanak köprü ismindeki mahalle avdet etmiş olduğu belirtiliyordu¹¹⁷. Ancak Ağa Mehmet Han'ın artık Azerbaycan taraflarında işi bitmiş olduğundan bundan sonraki hareketi için de herhangi bir haber alınmadığından her ihtimale karşı hudut boylarına talimat verilerek hazır olmaları bildirildiği gibi, Şeyhülislâm konağında yapılan mecliste Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya seraskerlik tevcih edilir¹¹⁸. Fakat çok garip bir davranış olarak, bilâhare Devlet-i Aliyye; bizzat kendisine karşı menfi hare-

114 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6748 b.

115 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. 6, s. 203 - 204.

116 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. 6, s. 204; Hayrullah Nuri, *Aynı eser*, vr. 63 b.

117 Başbakanlık Arşivi, H.H. 6748 b. 6699.

118 Hayrullah Nuri, *Aynı eser*, vr. 64 a; Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. VI. s. 204-5.

ket etmiyen Ağa Mehmet Han'ın bu durum karşısında şüpheleneceği ileri sürüldüğünden, Yusuf Ziya Paşa'ya verilen Seraskerlik unvanından sarf-ı nazar etmiştir. Bununla beraber İran tarafındaki ahaliye dikkat edilmesi ve levazım teminine çalışılması hususu Erzurum valisine yazılmıştır. Ayrıca diğer serhad muhafızlarına, Erzurum valisinin reyine ve iradesine göre hareket etmeleri için ayrıca yazı gönderilmiştir. Bilâhare Şubat 1796 (Muharrem 1210) tarihinde Yusuf Ziya Paşa'dan gelen yazıda, Ağa Mehmet Han'ın Osmanlı topraklarına geçen İran rüesasını istemekte ısrar ettiği bildirildikten sonra Ereğli Han'ın iltiması üzerine birçok Rus askerinin Tiflis'e geldiğine dikkat çekiliyordu¹¹⁹. Ayrıca 28 Ekim 1795 (13 R. evvel 1210) tarihinde Çıldır valisi Mehmet Paşa'dan (Süleyman Paşa'nın yerine Çıldır valisi olmuştur) gelen bir yazıda, Tiflis Han'ın askeriyle Tiflis civarında Ağa Mehmet Han'la muharebeye cüret ettiği, fakat yenilerek kaçtığına dikkat çekildikten sonra şimdilik Ağa Mehmet Han'ın hudud-ı hakaniyeye tecavüzü görülmemiş ise de ihtiyatkâr davranmak gerektiği üzerinde durularak asker ve mühimmat gönderilmesi arz edilmektedir¹²⁰. Bu maksatla Erzurum valisine Sivas ve Maraş havalisinden bir miktar asker Erzurum'a gelmesi için yazıla yazıya cevap gelmediğinden bunun tekidi hususu Bâb-ı âli'den isteniyordu. Yine 24 Mayıs 1796 (14 Zilkade 1210) tarihinde Anapa Muhafızı Mustafa Paşa'dan gelen bir yazıda, Dağıstan'da birçok hanların askerleriyle Ağa Mehmet Han'a biat ettikleri, Ağa Mehmet Han'ın kardeşi Feth Ali Han'ın Rus askerleriyle muharebe ederek onları mağlûp ettiği üzerinde durularak Ağa Mehmet Han'ın bizzat Kızılkaleye hücum ettiği açıklanıyordu. Ayrıca Mustafa Paşa bu yazısında Çerkes kabilelerinin Rus topraklarına saldırdıklarını da belirtiyor ki, bu bizim yukarıda verdiğimiz bilgiyi teyid eder mahiyetindedir¹²¹.

Dikkatimizi çeken bir husus ta Rusya'nın Kabartay'lardan 3000 süvari istemesine karşılık onların bu esnada verdikleri cevaptır. Buna göre Kabartay halkı: «Şayet bizim hazırlanmamızı istiyorsanız oluruz, şöyleki hangi taraf mağlûp olur ise o tarafı yağma eyleriz». Bundan başka Ağa Mehmet Han'ın Kabartaylara gelmesi ha-

119 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. 6, s. 205.

120 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6688 a.

121 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6715.

linde Kabartay halkının ona tâbi olacağı teyid ediliyordu. Bunun üzerine İstanbul'da tekrar meclis aktedilerek müzakerelere başlanmıştır. Müzakerelerde konuşulanların özeti şu mahiyettedir; «Rusya'ya karşı Ağa Mehmet Han'ın tutulmasının yeni harpten çıkmış olan Osmanlı Devletiyle Rusya'nın harp haline gelmesi demek olacağı, bu ise Anadolu'nun yeniden istilâsına zemin hazırlayacağı, aksi olarak Rusya'nın tutulması halinde bir taraftan Tiflis Hanlığı kuvvet bulacağı gibi, diğer taraftan Rusya Azerbaycan'dan inerek Anadolu'yu sıkıştıracağından şimdilik bir tarafın tutulmamasına» karar verilerek buna göre hareket etmeleri hudut muhafızlarına yazılmıştır. Osmanlı Devleti adamları bu kararı alırken Rusya'da boş durmayarak, tertip ettiği askerle Ağa Mehmet Han'a karşı yeniden harekete geçtiği gibi, Derbend'i de tekrar istilâ etmiştir. Bunun üzerine Ağa Mehmet Han, Osmanlı Devleti'nin bu hususta almış olduğu karardan habersiz olarak Devlet-i Aliyye'ye yardım etmesi için müracatta bulunmuştur. Yalnız Osmanlı Devleti bu tarihte sadece harp etmekten kaçındığı için değil aynı zamanda Kuban hududundaki kabilelerin Rusya'ya karşı çapul yapmalarından dolayı bir de ağır bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır¹²².

Osmanlı Devleti'nin çekingen tutumuna rağmen İran Şah'ı Ağa Mehmed Han ümerasından Mehmet Sadık Han'a Cafer Kulu Han'ın risâleleri makam-ı sadarete geldiği gibi bunların mahiyetleri hakkında şu bilgi veriliyordu: Ağa Mehmet Han'ın Horasan taraflarını tesîr ettiği bu esnada Lezgiler'in de her nasılsa Rusyalı ile ittifak ederek Derbend taraflarına hücum ettiği açıklandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin de müşterek din düşmanı olan Rusya'ya harp ilân etmesinin gerektiği belirtiliyordu. Bir bakıma Osmanlı Devleti'nin İran'ın yanında Rusya'ya karşı harbe girmesi iyi olacaktı. Fakat Yusuf Ziya Paşa'dan gelen yazılara göre evvelâ Mehmet Han'dan şiphe ediliyordu. Sonra Osmanlı Devleti 1787 de Avusturya ve Rusya ile harbe girdiği zamanlarda İran bitaraf kalmak gibi bir yol tutarak şahsî menfaatini düşünmüştü. Bunun için Sadık Han'a ve Cafer Kulu Han'a Devlet-i Aliyye'nin Rusya'ya karşı harp açacak durumda olmadığı bildirildi. Ancak 1796 tarihinde II. Katerina'nın ölümü üzerine yerine geçen I. Pol, daha ziyade pasif bir siyaset güt-

122 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. VI, s. 207.

tüğünden İran'la sulh yapmıştır. Böylece Azerbaycan ve Dağıstan'daki harp harekâtı da bir müddet için sona erer¹²⁴.

1796 tarihinde Anapa'daki faaliyetler

Bu harpler devam ederken devletin Karadenizin kuzeydoğusundaki kalesi Anapa'nın inşasına devam olunuyordu. Yukarıda Anapa'nın tamiri ve tahkiminde çalıştırılacak kimselerin hep Anadolu'dan getirildiğini bizzat Anapa etrafındaki yerli halktan istifade yoluna gidilmediğine dikkati çekmiştik. Bu cümleden olarak 1796 da da aynı yol seçilir. Ve 8 Nisan 1796 (29 Şaban 1210) tarihinde yazılmış olan vesikadan Anapa'nın tahkim işlerinde kullanılmak üzere 1500 kadar amelenin Anadolu'dan toplatılarak gönderildiğine şahit oluyoruz ki bunların ücretleri de miriden ödeniyordu¹²⁴. Devlet belirtildiği gibi bir taraftan Anapa'nın inşası için gerekli malzemeyi temine çalışırken diğer taraftan Anapa'nın bir an evvel onarılmasını Muhafız Mustafa Paşa ile Bina emini eski Cebeci-başı Tosun Mehmet Efendi'den istiyordu¹²⁵. Tosun Efendi Bergos'lu Mustafa'nın yerine tayin edilmişti¹²⁶.

Esseyid Mustafa Paşa'nın Anapa muhafızlığından azli ve Osman Paşa'nın Anapa muhafızlığı

18 Temmuz 1796 (11 Muharrem 1211) tarihli bir yazıya göre Anapa Muhafızı Mustafa Paşa iyi tanınan bir zat iken her nasılsa aslında siyasi bakımdan idamına ferman çıkan bir şahsa uyararak şer'e ve vezirlik şanına uymıyan hareketlere düşmüştür. Her ne kadar kendisine nasihatlarda bulunulmuşsa da kâr etmediğinden azledilerek Sinop kalesine sürülmüş ve Mustafa Paşa'yı iğfal eden Sarıbaba'da idam edilmiştir¹²⁷. Bilâhare Mustafa Paşa yaptıklarına pişman ol-

duğundan ve bu husus tetkikat neticesinde sabit olduğundan Sinop kalesinden çıkarılarak İstanköy Adasında ikamete memur edilmiştir. Mustafa Paşa'nın azli kararlaştırılınca Anapa gibi mühim bir kalenin muhafızlığına okur-yazar ve kuvvetli bir kimse olarak bilinen Melek Ahmet Paşa-oğlu Osman Paşa'nın tayini kararlaştırılır¹²⁸. Ancak gerçekten söylenildiği kadar iyi bir kimse olup olmadığının tahkiki için kendisi İstanbul'a celbedilir. Gerekli tahkikattan sonra gerçekten bu vazifeye uygun olduğuna kanaat getirilerek 13 Eylül 1798 (9 R. evvel 1211) tarihinde rütbe-i vezaretle Ankara Sancağı berveçhi Arpalık ve Kayseri Sancağı dahi tevcih edilerek Anapa muhafızlığına gönderilmiştir. Osman Paşa da derhal maiyetiyle vazife yerine gitmek üzere hazine-i şahanedan 100.000 kuruş ihsan alıp ayrıca Anapa havalisindeki kabilelere verilmek üzere kendisinden evvelkilerin yaptığı gibi bir miktar hediyeyle eşya alarak Anapa'ya müteveccihen hareket eder. Anapa'nın Kafkasya'nın âdeta idare merkezi yerinde oluşu ona bu derece ihtimamı gerektirirken diğer kaleler de unutulmayarak buralarda da ikinci derecede faaliyetler vardı. Nitekim Ahıska, Ahılkelek, Ardahan kalelerinin tamiri için gerekli çalışmalar yapılmaktaydı¹²⁹. Bu maksatla 24 Nisan 1796 (24 zilhicce 1211) da Ahıska kalesinin tamirine memur Mustafa Necip Efendi isminde bir zata hesap edilerek 15.000 kuruşun verilmesine dair emir çıkmıştı¹³⁰. Böylece Osmanlı Devleti'nin harpten sonra bütün serhad şehirlerinde her an harbe hazır vaziyette kalelerini yeniden tamir ettiğini görmüş oluyoruz. Ancak daha ziyade Anapa kalesi üzerinde durmuştur. Bunun içindir ki, kalenin eskisinden daha iyi bir hale getirilmesi için 6 Eylül 1796 (2 R. âhır 1211) tarihinde Anapa kalesinin tamiri işinde kullanılmak üzere Bolu, Viranşehir ve Şarkikarahisar'a tâbi Pirıştine, Ordu, İfafe, Ahköy, Pazarsuyu ve Hamas kazalarından mürettep ellişer nefer amelenin süratle Anapa'ya nakli için emir çıkmıştır¹³¹.

Bu aralık Anapa muhafızlığındaki yeni tayinler birbirini kovular. Bu cümleden olarak Osman Paşa oradan alınarak yerine 1801 (1216) tarihinde Ali Paşa, Ali Paşa'dan sonra da Hafız Hasan Pa-

123 Ahmed Cevdet, *Tarih*, c. VI, s. 251.

124 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 3708.

125 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 5500.

126 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 8252.

127 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 10724.

128 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 45335.

129 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 6893.

130 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 39897.

131 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 5872.

şa getirildi. Hafız Hasan paşadan da alınarak yerine 1804 (1219) tarihinde Edirne Bostancı-başısı Hüseyin Ağaya mirmiranlık rütbesi verilerek Anapa Muhafızı tayin edilmiştir.

Çerkeslerin Kabartaylar'da Rus topraklarına akınları

Yukarıda Çerkes kabilelerinin Osmanlı Devleti'nin istekleri dışında hareket ederek zaman zaman Rus topraklarına akınlarda bulduklarına dikkati çekmiştik. Burada bu konunun geniş bir muhasebesi yapılacaktır. 1 Ocak 1798 (12 Receb 1212) tarihinde Anapa muhafızlığına yazılan bir emirde Kuban nehrinin karşı tarafına (Rus kesimine geçerek) Rusların mallarını gasp ile hayvanlarını katledenlerin takibi ile tedibleri ve aldıkları malların geri alınması isteniyordu¹³². Bunun üzerine gerekli tahkikat ve işlem yapıldıktan sonra Padişah'a aşağıdaki bilgi veriliyor: «Nehr-i Kubanın sol tarafında bulunan ve Devlet-i Aliyye'nin zir-i hükmünde kaim mahallerde oturan tarafeynden bazı kimselerin Rusya arazisine girerek kaçırmış oldukları ve değeri 33 660 kuruş olarak tesbit edilen eşyanın çıkarılan emir gereğince bir takım mübaşirler vasıtasıyla bir kısmı tahsil olunmuştur. Tahsil olunan 20310 kuruşun Rusya elçisine verilmesi için hazineye arzedilmiştir. Ancak bu anlarda hazine-i âmirenin muzayakası hasebiyle o miktar akçenin hazine-i âmireden verilmesi mümkün olmadığından belirtilen miktarın İrâd-i Cedid hazinesinden verilmesi hususuna emirleriniz». Böylece devlet akınları önliyemediği zamanlar tahsil edebildiği kadarını tahsil ediyor geri kalanını da hazineden ödüyordu¹³³.

Abazalar bazan da bizzat Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan kalelerin halkına hücum ederek onların mallarını yağma etmekten çekinmezlerdi. Nitekim bunu teyid eden yazının özeti şöyledir: «Anapa kalesinin kalil ve zayıf ve üç seneden beri askerden yoksun ve Abaza taifesinden bîzar iken bu sene Abaza kabileleri Anapa civarına hücum ederek birçok zarar ve ziyana sebep oldukları gibi, fukarayı ziraatinden men ettikleri yetmiyormuş olacak ki, halkın gece ve gündüz ayakta yeni bir baskını önlemek hususunda

132 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 12284.

133 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 5878.

rahatlarını kaçırmaktadırlar. Ayrıca Anapa kalesinin etrafında iskân edilmiş bulunan Nogaylar'a âni hücumlar yaparak mallarına kastettikleri gibi, aile ve çocuklarını da esir etmektedirler. Bunun için her ne kadar Anapa kalesi Muhafızı Osman Paşa baskına uğrayan 160 hâne Nogayın durumuyla ilgilenmekteyse de mezkûr kimseler, bu baskından sonra yaşamaya tahammüllerinin kalmadığını belirtmektedirler. Kendilerinden emin olmayan bu kabilelere zahire yardımı yanında asker yardımının da yapılması gerekmektedir. Bunun için muhtaç oldukları asker ve zahirenin Eflâktan tertip edilerek gönderilmesini niyaz etmektedirler¹³⁴.

Görülüyor ki, bu bölgenin yerli kabileleri belirtildiği gibi baskın yapmayı âdet edinmişlerdir, ve Rusya'ya yaptıkları gibi bizzat Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelere de baskın yapıyorlardı. Abazaların bu neviden talan yapmaları onların âdetlerindendi. Rusya'ya yaptıkları talan (çapul) da bu anlayışla yapılıyordu ve her iki halde de yükü devlet çekiyordu. Ancak bu son hâdiseler üzerine Çerkeslerin ve Abazaların Özden ve sipahları toplattırılarak kendilerine son yaptıkları hareketlerden vazgeçmeleri ihtar edildiği gibi Rusya ile anlaşma olduğundan bu kesime yapılan akınlara da durdurulması istendi.

Osmanlı - Gürcistan sınırındaki bazı olaylar

1797 tarihinde Çıldır valisi Sait Mehmet Paşa'ya gönderilen talimatta hasta ve hayatından memnun olmayan Ereğli Han'ın büyük oğlunu Tiflis'e Han seçtiği, bu zatın da Rusya'dan ziyade Devlet-i Aliyye'ye arz-ı ubudiyet etmesinden diğer kardeşlerinin razı olmadığı bildiriliyor ve bunun doğruluğu ve yanlışlığı hakkında gerekli bilginin alınması isteniyordu¹³⁵. Aynı tarihlerde yukarıdaki yazıya bir karşılık olacak mahiyette Tiflis Han'ı Ereğli Han'ın Devlet-i Aliyye'nin dostu olduğuna dair gönderdiği yazının Erzurum valisi Abdullah Paşa vasıtasıyla alındığı fakat aslında belirtilen Han'ın yazdıklarına inananın doğru olamayacağına bilinmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu¹³⁶. Bu yazılardan da anlaşılacağı gibi Gürcistan

134 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 3247.

135 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6690, 6696.

136 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6693.

Han'ları ve Prensleri Rusya'ya bağlı olmakla beraber zaman zaman iç anlaşmazlıklar sebebiyle Osmanlı Devletine meyletmişlerse de Osmanlı devlet adamları onların bu isteklerinin geçici olduğuna inandığındandır ki hiçbir zaman bu hususa ehemmiyet vermemişlerdir.

1798 tarihinde ise Rusya Tiflis kanalıyla Anakara ve Kemhal tarafında istihkâmlar yapmaya başlamıştır. Anakara kalesi ise Sohum'a 80; Faş'a 50 mil uzaklıkta ve gemilerin sığınmasına müsait bir yerdedir. Şayet Migreli veya Rusya'nın eline geçerse Rusya buraya kuvvet topluyarak Sohum'a ve Anadolu tarafına geçebilecektir¹³⁷. Durumun ilgililerce de tahkiki üzerine vaziyet Rus elçisinden sorulur. Rus elçisi yapılan ameliyenin kale için olmayıp çardak şeklinde bir yer olduğunu belirterek bitirildiğinde içerisine buğday konulacağını da eklemiştir¹³⁸. Rusya ile Anakara meselesi tartışılırken İran hükümeti de boş durmamıştır. Bununla ilgili olarak Çıldır valisi Sait Paşa'dan gelen bir yazıya göre İran Şahı Baba Han oğlu Mirza ve Süleyman Sergerde'ye tebligat yaparak sefer tedarikine başladığını bildirerek kendilerinin de hazır olmalarını emrediyordu. Osmanlı Devleti de doğuda yine sınırlarına asker yığmak zorunda kalır. Bilhassa yukarıda belirtildiği gibi Ereğli Han'ın hastalığı da ilerlemiş ve bilâhare ölmüş olduğundan durum daha vahim bir hal almıştır. Rusya önceleri Devlet-i Aliyye'ye meyli bilinen Giyorgi'yi elde etmek için derhal kendisine hanlık kalpağı, kılıç ve hediyeler göndermiştir¹³⁹. Tabii bunun neticesinde yeni han derhal Rus tarafı olarak Rusya'nın isteklerine göre harekete koyulur. Osmanlı Devleti de bu hususta yine susmayı tercih eder.

Diğer taraftan yukarıda İran Şah'ının hazırlık yaptığından bahsetmiştik. Nihayet 1799 tarihinde Feth Ali Han, Çıldır valisi Sait Paşa'ya gönderdiği bir mektupta Şehzade Abbas Mirza kumandasında binlerce asker güveni sağlamak için Şirvan, Gürcistan ve Dağıstan hudutlarına memur olduğundan şayet batı hududundan Osmanlı topraklarına iltica edenler olursa bu gibi kimselerin kabul edilmesini istiyordu¹⁴⁰. Bilindiği gibi, Ağa Mehmet Han zamanında aynı hal vukua gelmişti. Ancak durumun alevlenmesinden önce Kars Mu-

hafızı Numan Paşa'dan 22 Kasım 1800 (23 C. evvel 1215) tarihinde alınan bir yazıdan Baba Han'ın oğlu Abbas Mirza askerleriyle Azerbaycan üzerine gelirken buna karşı koymağa hazırlanan sabık Hoy Han'ı Cafer Han'la Revan Han'ı Ahmet Han'ın Bayazıt mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın aracılığıyla aralarındaki düşmanlığın giderildiği ve böylece bu hâdisenin de şimdilik kapatılmış olduğu belirtiliyordu¹⁴¹.

Burada dikkati çeken taraf Osmanlı nüfuzunun Azerbaycan'daki geçerliliğidir. Bu hâdisenin kapanmasından iki yıl sonra 1800 (1217) tarihinde Rusyanın Tiflis, Şuşi, Gence, taraflarında İran'a karşı harekete geçtiğini müşahade ediyoruz. Bu hareket esnasında Gürcistan içerisinde kalan Rus askerine buğday dolayısıyla erzak gönderilebilmesi için Rusya, Kaş, Batum ve Anafra sahiline gidecek gemilerine müsade olunması için Devlet-i Aliyye nezdinde müracatla, bulunmuştur. Buna karşılık Devlet-i Aliyye durumun tetkiki için Çıldır valisine bir emir göndermiştir. Gaye işi oyalamak ve Rusya'nın isteğini bu suretle geçiştirmektir¹⁴². Ancak Rus elçisi bu konuda tekrar ısrar edince durum yeniden gözden geçirilerek yalnız zahire sevkine müsade edilmesine karar verildi. Şayet zahire yerine başka bir malzemenin ezcümle, harp malzemesi veya asker sevki bahis konusu olursa bu takdirde duruma derhal müdahale olunması ve bilhassa verilecek ruhsatta da Gürcistan tabirinin kullanılmıyarak yalnız Tiflis kelimesinin kullanılmasına karar verilmiştir. Ruslar Gürcistan'a önem verdiklerinden bu bölge ile Karadeniz arasında olup da Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan yerleri özellikle Kaş, ve Anakara sahillerini ilk hamlede elde etmek istemektedirler. Bu maksatla 3 Kasım 1804 (28 Receb 1219) tarihinde Rusya Faş, Anakara arasındaki Kemhal boğazı iskelesini hiç bir sebep ileri sürmeksizin zapt etmiştir. Durumun Sahum Kalesi muhafızı Gülşen Ahmet Bey'ce haber alınması üzerine gerekli tertibat alınır¹⁴³. Hatta Ruslar bununla da yetinmiyerek Çıldır valisi Salim Paşa'dan alınan bir habere göre; askerleri Ahılkelek tarafından hududu tecavüz etmişlerdir. Devlet-i Aliyye haberlerin teyid edilmesi üzerine Rus sefiri nezdinde teşebbüse geçmiş dolayısıyla bu olayın açıklanma-

137 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Askeriye, nr. 45644.

138 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 14616.

139 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 7490.

140 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6721/b.

141 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 6679.

142 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 7069.

143 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 7081.

sını istemiştir. Rus elçisi de derhal devleti nezdinde durumun hallini ister. Müzakereler sonunda Rusya Anapa ve Ahılkelek tarafındaki askerlerine geri çekilmesi için emir verdiği gibi Kemhal ve dolaylarından kale misâli yaptığı yerlerin yıkılmasını da kabul etmekten çekinmemiş, bu hususta ilgili memurlarına da talimat göndermiştir¹⁴⁴. Fakat Ruslar'ın, Anapa'dan Batum'a kadar bütün Çerkesistan'ı ve dolayısıyla kuzey doğusundaki Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş olan kabilelerin ve bunların meskûn oldukları yerleri istilâ etmek emelinden vazgeçmeleri beklenmezdi. İşte bunun içindir ki, bu kesimlerde hudut anlaşmazlıkları devamlı olacaktır. Nitekim 5 Ağustos 1805 (1220) de huduttan gelen bir arizada, Rus askerlerinin Anakara kalesini cebren zapt ettikleri, belirtilmektedir. Hattâ Rusya bununla da kalmıyarak bu havalideki kabileleri kendisine biat ettirmek için de çalışır¹⁴⁶. Diğer taraftan az evvel işaret ettiğimiz gibi, resmî surette söz vermiş olmasına rağmen bir yıl sonra yeniden Kemhal sahillerine yanaşarak toprak kaleler inşasına başlamıştır. Bunun üzerine tekrar Rus elçisi nezdinde teşebbüse geçilerek Anakara'nın derhal boşaltılması ve Kemhal sahillerinde yapılmasına başlatılan toprak kalelerin yıktırılması istenmiştir¹⁴⁷.

Bu tarihlerden sonra Ruslar'la Osmanlı Devleti arasında Kafkasya'da ufak hâdiseler olmuştur. Ancak bunlar çok cüz'î bir mahiyet arzettiklerinden izahına lüzum görmüyoruz. Esasen Rusya 1805 tarihinde İran'la harp halinde olduğundan Anadolu dolayısıyla Kafkasya taraflarına fazla önem vermiyor ve istediği şekilde hareket edemiyordu. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki siyasi faaliyetleri de bu devrede pasif bir mahiyet arzeder. Kaldı ki doğu meselesinden dolayı değil batıdaki olayların tesiriyle Osmanlı Devleti bir yıl sonra Rusya ile altı yıl sürecek yeni bir savaşa girecektir. Yalnız bundan evvel tezimizin iyice aydınlanmasını temin için 1792 yılında imzalanan Yaş Andlaşmasından sonra Kafkashılarla Rusya arasındaki ilişkilerden bahsederek bu iki milletin çarpışması halinde Osmanlı Devleti'nin tutumunu açıklamaya çalışalım.

144 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 1898.

145 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 7008.

146 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 4044.

147 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 7102.

Dağıstan Kurtuluş savaşları ve Osmanlı Devleti'nin takip ettiği siyaset Rusya'nın Dağıstan'daki askeri harekâtı

1792 Yaş Andlaşmasının aktinden sonra Dağıstanlıların bu anlaşma ile kendilerini yükümlü saymıyarak Rusya ile mücadeleye devam ettiklerini belirtmeye çalışmıştık. Haddizatında Rusya Dağıstan'daki faaliyetlerine devam etmek arzusundaydı. 1801 de Rusya'nın başına geçtiğine işaret ettiğimiz Çar I. Aleksandr tarihî kaynaklara göre enerjik bir kral olarak tanınmakta ve behemehal Kafkasya'nın istilâsını tasarlamaktaydı¹⁴⁸. Bu maksada uygun hareket eden Rus devlet adamları 1802 yılında Kafkas genel valiliğine General Tisitsiyanof'u getirdiler. Tisitsiyanof ilk iş olarak Kafkas dağlarının güneyinde Ossetleri itaat altına aldı. 1803 te General Kulakof Dağıstan'ın Zeketala mıntıkasına taarruz ederek bu kesimleri yağma ve tahrip etmiştir. Ruslar bu akınlı da yetinmiyerek aynı yıl Gence'ye taarruz ettiler. Gence Han'ı Cevat Han dahil birçokları Ruslara karşı koyarak canlarını verdiler. Gence kısa zamanda Ruslar tarafından fethedildi. 1804 - 1805 tarihlerinde ise önce Şirvan sonra da Şeki Hanlığı Rusya'ya ilhak edildi. 1805 te Kafkas genel valisi olarak Tisitsiyanof bizzat Bakü'ye girdiyse de Bakü Han'ı Ali Han'ın adamları tarafından öldürüldü. Ancak Rus ilerlemesi devam ediyordu. Tarku, Şemhalı, Mahdi'nin topraklarından geçen Rus kuvvetleri Derbend'i tekrar işgal ettiler. Böylece Dağıstan'ın Osmanlılar ve İran'la ilgisi kesilmiş bulunuyordu.

Tisitsiyanof'un yerine Kafkas orduları başkomutanlığına getirilen Yermelof, Kafkasya'nın tamamen işgaline memur edilmişti. Avarlar, Gazi-Kumuk'lar, Akuşeli'ler, Rus taarruzları karşısında müdafaya devam ediyorlardı. Yermelof, evvelâ Çeçen'leri ele aldı. Sünt Çayı'nın güneyine bunları iterek, bu hayalideki bütün ormanları kestirip istihkâmları yaptırdıktan sonra Viladikafkas'tan ilerlemeğe koyuldu¹⁴⁹. Yermelof'un bu ilerlemeleri devam ederken Osmanlı devleti siyasi hiç bir harekette bulunmamış. Ancak Dağıstan halkından gelen mektuplara intizar etmiştir. Bilindiği gibi 1793 tarihinde Osmanlı Devletiyle imzaladığı Yaş Andlaşmasıyla bu dev-

148 Marrin Mitscheli, *Histoire Maritime de la Russie*, Paris 1952, s. 127.

149 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 119-120; İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 406-410.

leti bir zaman için kendi iç işlerini düzeltmek hususunda yalnız bırakan Rusya yukarıda belirtildiği gibi Kafkasyada âdeta bir kaleyi zapt edercesine ve zalimane adım adım ilerlemeye koyuldu. Onun bu hareketi karşısında bütün Dağıstan halkından zaman zaman Osmanlı Devlet adamlarına ve Padişaha mektuplar yağmağa başladı. Rusların Kafkasya'daki ilerlemelerini tamamlamadan bu mektupların tarih sırasıyla esaslarını ve gelen elçilerin durumlarını veriyoruz.

Ruslar'ın Dağıstan'daki hareketleri karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumu ve Dağıstanlıların Padişaha gönderdikleri mektuplar :

Ruslar'ın Kafkasya'daki ilerlemeleri karşısında Osmanlı Devleti resmen ne bir protestoda bulunuyor, ne de daha ileri giderek fiili bir yardım yapabiliyordu. Bununla beraber hâlâ mânevî yönden Dağıstan halkının bir desteği idi. Hâlâ bu havalideki halk Osmanlı Sultanını dinî bakımdan halifeleri sayıyordu. Bu anlamda Dağıstan'dan Osmanlı Devletine birçok elçiler gelip gitmiştir. Nitekim Ekim 1796 (R. evvel 1211) da Lenk Mehmet Bey isminde bir zıt ile dört nefer adamı Dağıstan'dan İstanbul'a gelmişler ve kendilerine gerekli ihtimam gösterildikten başka, 1900 kuruş harcirahları da verilerek suretiyle geri gönderilmişlerdir¹⁵⁰. Bu elçilerden Dağıstan hakkında gerekli bilginin alındığını biliyoruz. Fakat onlara verilen cevaplarda din düşmanlığına karşı gaza yapmaktan çekinmeyiniz gibi sathî telkinlerden ileri geçilemiyordu. Esasen Dağıstanlılar bunu biliyorlardı ve mücadeleden de geri kalmıyorlardı. Rusya Dağıstan'ı işgal için her gün yeni tedbirlere baş vururken Dağıstanlılar da Rus kesimlerine karşı taarruza geçiyor ve ordugâhlarını yağmalıyorlardı. Hattâ bununla ilgili olarak Çıldır valisi Mehmet Sait Paşa'dan da bir yazı İstanbul'a gelmiştir. Ne yazık ki bütün Dağıstanlıların müşterek düşmanlarına karşı toplu halde karşı koymaları gerekliken, sistemsiz ve çok defa mevzî bir harekette bulunmuş olmaları geçiciydi. Osmanlı Devletinin de gerçekte Dağıstanlılar arasında Rusya'nın Sırbistan'da yapacağı gibi bir organizasyon yapması oraya fazla miktarda subay ve gönüllü göndermesi çok uzak bir ihtimaldi. Devlet-i Aliyye, daha ziyade gelen elçilere iyi muamele etmek, bu havalinin halkının sempatisini kazanmakla yetinir gözükmektedir. Bu neviden elçiler devamlı olarak muhtelif senelerde ge-

lip gitmişlerdir. Nitekim 1799 (1214 da Dağıstan hanlarından Han Giray tarafından gönderilen Hüseyin Efendi ile mahiyetine iyi muamele edilmesi, parasıyla yem ve yiyecek temini ellerindeki ahkâm gereğince beygir verilmesine dair iki hüküm çıkmıştır¹⁵¹. 17 Haziran 1800 (23 Muharrem 1215) tarihinde Dağıstan Şemhalinden tahsisatiyle gelen Mehmet Bey'e bir kat elbise verilmiştir.

Bu elçiler vasıtasıyla Dağıstan Hanlarının gönderdikleri mektupların hepsinde; Hanlar, İslâmın halifesi olan Padişaha bağlılıklarını belirterek müşterek düşman olan Rus'a karşı Devlet-i Aliyye'den yardım istemekteydiler. Bunlar içerisinde en dikkate değer yukarı ki elçilerden sonra 1813 (1228) tarihinde Dağıstan valisi Surhay Han, Bâb-ül Ebvab valisi Şeyh Ali Han, Tarko (Tarku) hâkimi Mehdi Şemhal, umum Dağıstan valisi Selim Han, Congetay hâkimi Hasan Han, İbrahim Han kızı Tuti Han'ın Babül Ebvab ahalisi, Akuşe kadısı Hacı Mehmet Efendi, Kaytak Hâkimi Adil Han'dan Tabasaran valisi Abdullah Bey'den İlisu cemaati ve kadınlarından gelen mektuplardır. Bilindiği gibi Rusya bu tarihte Dağıstan'da şiddetli bir istilâ hareketinde bulunarak Bakü ve havalisini işgal etmişti. Bu işgalin mahiyeti ve halkın Osmanlı Devletine bağlılık derecesini belirtmesi bakımından Dağıstan valisi Surhay Han tarafından gönderilen mektubun özetini buraya alıyoruz: «...Ahvalimizden isticvab buyurulur ise 18 senedenberi küffar ile muharebe ve onlara karşı müdafaayı kendimize esas ittihaz edip, asla cihad ve katl'den gafil olmayıp birkaç defalar yaptığımız mücadelelerden kâh galip kâh mağlûp olarak ilk zamanlarda yenilerek istilaya muktedir olamadılar ve her defasında 7000 kadar belki daha ziyade küffat katli olundu. İş bu sene-i mübarekede vuku bulan muharebede oğlum Halil Bey şehid oldu. Şimdiki halde bu havalide kuvvet kalmamıştır. Bizim elimizde de Çeçen müslümanları ve sair ahaliyi Dağıstan, Şemhal'in başkanlığında ittifak ederek cihata hazırlandık. İnşallah'u taalâ imamımız Padişahımız Efendimizden maada ferde ve kate bağlanmağa hiç bir zaman imkânımız olmaz. Gazi Hüseyin Efendi'yi ve Süleyman Bey kullarımızı ahvalimizi Devlet-i Aliyye'ye bildirsin diye gönderdik»¹⁵². Bundan başka umum Dağıstan valisi Selim Han tarafından gönderilen mektubun özeti de şöyledir: «...Çok

150 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 1759.

151 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 4112.

152 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 44645.

eski zamanlardan beru ecdadımız Devlet-i Aliyye'nin himmetine mazhar olmuşlardır. Yaptıkları hizmetlere mukabil Devlet-i Osmaniye tarafından Dağıstan'da idareye memur olanlara her sene ataya ve hediye-i seniyye gönderilerek şeref verilmiştir. Bizler dahi imamımız efendimizin itaatlarıyla müftehiren ve şahanelerinin ziyaretine geleceğimizi düşünürken sefir-i aziz Şehsuvar Bey zuhur etti...» Bakü halkının Padişaha gönderdiği mektup çok dikkate değer bir mahiyettedir «Unvanlı unvansız bütün müslümanlar hususî olarak toplandık. Ebediyyen küffarlardan muztarip olan işbu fukaraların ahvallerini Devlet-i Aliyye'ye bildirmeleri vacip olduğundan işbu arıza tahrir ve Elhac Mehmet kullariyle tarafımıza gönderildi. Ahvalimizin hulasası budur ki, geçen senelerde küffar üzerimize hücum edip buna karşılık biz dahi, muharebeye koyularak serdarları olan Sihniçtur ismindekini katl ve idam eyledik. Bunun üzerine bütün askerleri münhezimen ricat eylemişlerdi. Daha sonra tekrar fazla miktarda askerle hücum eylediklerinde durumumuz iyi olmamasından dolayı mukabeleye kudretimiz olmayıp aynı zamanda bir taraftan da imdat zuhur etmediğinden ve hicret de mümkün olmadığından naçar idik. Bundan dolayı küffar içinde aciz ve inhisar ile fena bir hale düşmüştür. Devlet-i Aliyye'den niyazımız budur ki ümerayı Dağıstan'a emr-i âli gönderilerek bizlere imdat ve inat eylemelerini emir ve tebliğ buyurular. Zira bu esnada küffar pek zayıf olduğundan iktidarları yoktur. Allahın izniyle diyarımızdan çıkarılmaları mümkün olur. Bunun için de gereği gibi Dağıstan'a yardım yapmasını emir ve tekid buyurular. İmamımız Efendimiz hazretlerinin sayesinde durumumuzun iyiye yönelmesi mümkündür. Devlet-i Aliyye'lerinin payidar olması gayemizdir»¹⁵³. Çorlu ahalisinin arzuhallerinin mahiyeti ise şu şekildedir «...Sefir-i aziz Şehsuvar Bey eliyle aldığımız fermanla şerefyâb olduk. Bizim için önemli olan husus eski halimiz icabı ve şeriatin gereğince cihat yapmaktır. Bu hem şer'i hem de emre itaat bakımından vacib-i zimmettir. Bu hilâlde bütün Dağıstan ümerası ile ittifakımız olmakla durumumuzu Devlet-i Aliyye'ye bildirmeleri için tarafımızdan önemle, Gazi Hüseyin Efendi ile birlikte Mehmet yüzbaşı oraya gönderildi. Eğer ahvalimizden sual buyurulur ise, Tanrı'nın inayeti ile yerle bir olacak olan düşman, eskiden bir kere Tiflis tarafından 12.000

153 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 44645.

nefer olarak üzerimize hücum etti. Bu durum karşısında bizler dahi, muharebeye kıyam ile fazla miktarda katl ve idam edip, geri kalanlar dahi Tiflis tarafına firar ve oraya karar eylediler. Her an yeni bir hücumla kudretleri yetmekle beraber Tiflis'e yakın olmamıza rağmen tekrar gelmekten çekinmişlerdir. Bizler dahi her halde onları katletmeğe muktediriz. Ve garetten (talandan) geri durmuyoruz. Taraflarına (onlara) meyl ve itaatımız imkândan hariçtir. İmamımız Padişahımız hazretlerinden niyazımız budur top gönderilmesine inayet buyurular Can ve başla küffara karşı durmak dinimiz icabıdır. *Devlet-i Aliyye'den başkasını amir ve imam bilmeyip, başka hiç bir tarafa hizmet ve itaat etmeyiz.* Dünya'da evâmir-i âlilerine ihtiyacımız derkârdır. Ve vakit vakit ferman gönderilmesini niyaz ederiz. Hususen emr-i âlilerine intizar ederiz. Devlet-i Aliyye'den ne güne ferman buyurulur ise, ona göre hareket etmek icab-ı halimizdir¹⁵⁴.

Mektupların bize verdiği en önemli bilgi, Dağıstan ve Azerbaycan halkının Osmanlı Devleti'ni kurtarıcı ve bilhassa bu mücadelede en yakın bir destek olarak bilmeleridir. Yine önemli noktalardan biri de Rus işgaline rağmen Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını kabul ediyor ve onlara maddî ve manevî yardım bekliyorlardı. Devlet-i Aliyye de buna mukabil onların din uğruna savaşa devam etmelerini bildiren fermanlar göndermek ve çeşitli hediyelerle hilatlar sunmakla yetinmiştir.

Konunun iyi anlaşılması bakımından Dağıstan - Osmanlı münasebetlerinin bu safhasını toplu olarak 1829 tarihine kadar uzatacağız. Bununla beraber, yeri geldikçe de ilerideki bahislerde gerekli açıklamalardan da kaçınılmayacağız şunu da belirtelim ki bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Dağıstanla olan ilgisi iyice zayıflamıştır. Burada kastettiğimiz ilgi, hâkimiyeti bakımındandır. Yoksa, manevî ilgi devam etmiştir.

Dağıstan ve Kafkasya'dan hacca gidenlere de iyi muamele edilmekte idi. 30 Mayıs 1816 (13 Receb 1232) tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre, Dağıstandan gelen hacılara hüsn-ü muamele oluna-

154 Başbakanlık Arşivi, H.H. nr. 44645 L. Diğer mektuplar için bu numaranın, Ç. N. 0), A, B, eklerine bakılmalıdır.

rak gümrük resminden başka bir meblağın alınmamasına dair hüküm çıkmıştır¹⁵⁵.

1829 tarihine kadar iki defa tekrar Dağıstan'dan Osmanlı Devletine elçi gelmiştir. Biri 1818 tarihinde¹⁵⁶, diğeri ise, 1828 (1244) tarihindedir. Bu tarihte Dağıstan Hanlarından Nuh Han ile oğlu Mehmet Bey, 30 kişilik maiyetleri ile İstanbul'a gelmişler ve iyi karşılanmışlardır¹⁵⁷. Bu açıklamalardan sonra, Osmanlı Devletini yardıma çağıran, ondan yardım isteyen Dağıstan ve Azerbaycan halkını Rusya nasıl ezmekteydi, bu hususu biraz daha açıklamaya çalışacağız.

1818 yılına kadar yer yer hücumlarda bulunan Yermelof, bu tarihte Sunç ve Gruzni Kalesi'ni yaptırdı. 1819 da da İndirey mıntıkasında Vinizapnoy Kalesini yaptırdı. Bununla iktifa etmiyerek bu kaleler arasında bir takım küçük kaleler inşa ederek Salatav Dağlarına doğru gidiş noktalarına el koydu. Yermelof bu hazırlıklardan sonra ilk hedef olarak Avaristan'ı seçip, harekete geçtiyse de yaptığı işkencelere rağmen başarıya ulaşamadı. Bunun üzerine güneyde Kuba'da olan general Medadof, başarısızlığı örtmek gayesiyle, ordusunu Küre, Tabasaran (Tebasaran), Haydak üzerinden Gazi-Kumuk Hanlığına doğru harekete geçirdi. Haydak Osmisi Âdil Giray, düşmanı cesaretle karşıladı ise de Ruslar üstün kuvvetlerle Başlı'yı muhasara ettiler¹⁵⁸. 1819 Ekiminde Başlı düştü. 20 Ekim de Âdil Giray'la Rus kuvvetleri Sumasi denilen yerde savaşa tutuştular. Neticede Âdil Giray ve oğlu öldü ve Haydak Ruslar'ın eline geçti. Diğer taraftan Tarko Şemhali'nin Rus tarafını tutması üzerine General Tarko'dan geçirdiği kuvvetlerle Mihtılı'yı muhasara etti, Mihtılı Han'ı küçük ordusuyla Rusları evvelâ Akuray, sonra Talgın Dağı eteğinde bilâhare de Aküselilerden aldığı kuvvetlerle Güngütay mevkiinde Yermelof'u bir defa daha karşıladıktan sonra kaybettiği bu muharebelerle Mihtılı Hanlığı da Rusların eline geçmiş oluyordu. Hazar Denizi kıyılarıyla Haydak ve Mihtılı'nın'da Rusların eline geçmesi merkezî Dağıstan'ın durumunu çok güçleştiriyordu. Bu arada yurtlarını kaybeden Derbend Hanı Seyyit Han

155 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 2696.

156 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 6396.

157 Başbakanlık Arşivi, Cevdet Hariciye, nr. 2603.

158 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 120.

Haydak Osmisi Âdil Giray ve Mihtılı Hanı Hasan Han Akuşe bölgesine çekildiler. Avar Han'ı Ahmet Han ile Ruslar'ın en büyük düşmanı olan Gazi-Kumuk Han'ı Surhay Kambotay'da Akuşe'ye gelecek bir toplantı yaparak düşmana müstereken karşı koymaya karar verildi. Fakat Rus taraftarı olan Tarko Şemhali'ne karşı Tarko'da girişilen isyan hareketlerinde başarıya ulaşamadılar.

1819 Kasımında Lavoşa'da müttefik Dağıstanlılar ile Ruslar arasında yapılan harbi Ruslar kazanarak Akuşe'yi zapt ettiler. Yermelof bir çok Dağıstan mümessillerini de davet ederek onlara Rus hâkimiyetini kabul ettirdi. Bundan sonra Ruslar Çırag mevkiinde evvelce yaptırmış oldukları müstahkem mevkiden Gazi-Kumuk Hanlığını tehdite başladılar. Yermelof daha Hanlığı zapt etmeden Gazi Kumuk Hanlığını kendi hâkimiyetinde bulunan Küre hanlığına kattığını ilan etti¹⁵⁹. Gerçekten bu sözde idi. Zira hâlâ Kumuk Hanlığı Surhay Kambotay'ın elindeydi. 1820 yılında Kahraman Kambotay Rusların Çırag'daki kalesine hücum etti. Şayet emrindeki Rus kuvveti yetişmemiş olsaydı bu Rus Garnizonu tamamen imha olunacaktı. Bilâhare Ruslar Medadof kuvvetleriyle de takviye olunarak Hanlığa yeniden saldırdılar. Bu kuvvetleri Husrak köyünde karşılayan Gazi Kumuklularla Rus kuvvetleri arasında boğaz boğaza kanlı bir boğuşmadan sonra tekrar takviye kuvvetleri alan Rus askerleri galip geldiler. Ruslar Gazi Kumuk'a girdiler; Surhay Han'da İran'a iltica etti.

1821 yılında Yermelof o zamana kadar kendisine taraftar olan Tarko Şemhaliğini Rusya'ya ilhak etti ve bu mıntıkaya Dornoya Kalesini yaptırdı. Avarlar Tarko'dan Rusları atmak için hücumla geçtilerse de Yermelof'un erkânı harbiye reisi Vilyaninof'un kumandasındaki Rus kuvvetleriyle karşılaştılar. Evvelâ Congetay'da sonrada Ayneki'de yapılan iki muharebede de Avarlar yenildi. Böylece Ruslar Dağıstan'ı ilhak için en büyük adımı atmış oldular¹⁶⁰. 1822 tarihinde Ruslar'ın yeniden taarruza geçtiğini görüyoruz. Kuban'da toplanan Vilyaninof ve Lazarof kumandasındaki kuvvetler Kafkasya'nın ileri kuvvetlerini geriye atarak, ilerledilerse de dağ eteklerinde şiddetli bir mukavemetle karşılaştılar. Diğer taraftan Yermelof'un emrindeki büyük kuvvet ise Kabartay mıntikasına yük-

159 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 121.

160 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 122.

lenmişti. Bu muharebelerde Ruslar Nalçik'e kadar olan kısmı işgal ve bu havalideki halkı mallarıyla birlikte yaktılar¹⁶¹.

Kafkaslıların Ruslara karşı ayaklanmaları

Rusya XIX. yüzyılın ilk 25 senesinde Dağıstan'ı tamamen ilhak ettikten sonra, şenliklerle bunu kutladı, Osmanlı Devleti, bilâhare İran'da Türkmen Çayı anlaşmasıyla Güney Kafkasya'daki haklarından vazgeçmelerinden sonra Ruslar, bu bölgede bulunan halk üzerinde ananevi siyasetlerini uyguladılar. Buna dayanamıyan Kafkaslılar Rusya'ya karşı genel savaş ilân etmişlerdir. Bilhassa bu ayaklanmanın çekirdeğini Kafkas Türkleri teşkil ediyordu. Hareketi 1829 tarihinden itibaren İmam Gazi Muhammed açmıştır. Bunun için önce İmam Gazi Muhammed hakkında kısa bir bilgi vereceğiz.

İmam Gazi Muhammed

İmam Gazi Muhammed 1793 te Gimri'de doğdu. Sait Hoca isminde bir hocadan yüksek tahsil seviyesinde ders aldı. Din ve dünya bilimlerine vakıf oluşundan iki kanatlı adıyla anılırdı. Gayesi ta talebeliğinden beri Kafkasya'daki idealini gerçekleştirmek dolayısıyla Kafkaslılara istiklallerini temin etmek için Ruslara karşı harp etmektir. Rus taraftarı olarak bilinen Tarko Şemhali onu Gazanışteki camide bir vaaza davet etti. Burada başarılı konuşmalarda bulunduğundan kendisine birşey yapmadı ve Epreliye kadı tayin etti. İmam Gazi Muhammed'e bazı kimseler Gazi Molla da derlerdi.

İmam Gazi Muhammed idealini yaymak için nakşibendî tarikatine bağlı Kuralı Muhammed ile onun halifesi Gazi Kumuk Şeyhi Cemalettin'le münasebet tesis etti. Bundan sonra da onun tarikatine girdi. Az sonra da Rusya'ya karşı açacağı cihad hakkındaki fikirlerini Kuralı Mehmed'e açtı. Kuralı'dan bu hususta gerekli bilgiyi aldıysa da kendisi boş durmuyarak bizzat. «İkamet-ül Bürhanalâ irtidad-i ürafa-i Dağıstan» adlı eserini neşretti. Bunun sonunda 1829

tarihinde Gazi Muhammed nihayet bir beyanname neşrederek Ruslar'a karşı mücadeleye fiili olarak açtı. Karargâhı doğduğu köy olan Gimri idi.

İşte bundan sonradır ki, Dağıstanlılar Rusya'ya karşı daha sistemli bir şekilde savaşıyorlardı¹⁶². Ancak bu tarihlerde Osmanlı Devleti Rusya ile imzaladığı Edirne Anlaşmasıyla Kuzey Kafkasya dahil bu bölgedeki haklarından vazgeçtiğini bildirmiş oluyordu. Esasen 1812 tarihinden beri Kafkasya'da başarılı bir hamle yapmaktan uzak olan Devlet-i Aliyye'nin bu biraz da zaruri davranışıyla, onun artık Kafkasya'da tesirli bir siyaset gütmesi beklenemezdi. Bu bakımdan tez konumuzun dışında kalacak olan Dağıstanlıların bu mücadelesini inceliyemeyeceğiz. Kaldı ki bu tarihlerden sonra Dağıstan ile Osmanlı Devleti arasında ciddi bir haberleşme de yoktur. Bununla beraber şunu da kaydedelim ki bütün Türk kavmi Dağıstan'ın gerçekten kurtulması için manevi bir hissin tesiri altında kalarak dua etmişler ve Gazi Molla'dan sonra Hamzat, Şeyh Şamil ve Hacı Murat'ın savaşlarını sempati ile takip etmişlerdir. Nihayet Ruslar 1864 tarihinde bütün Kafkasyadaki milli mücadele hareketlerini kanlı bir şekilde susturarak Kafkasya'yı tahakkümleri altına almışlardır.

Buraya kadar anlattıklarımız daha ziyade Kafkasya'nın doğu kesiminde yaşayan çeşitli kavimlerin ve Türklerin bir bakıma Osmanlı himâyesinden yoksun olarak Ruslarla yaptıkları mücadeleler üzerinde durulmuştur. Daha sonra 1806-1812 tarihleri arasında Osmanlı-Rus savaşlarının Kafkas cephesi üzerinde durulacaktır.

Osmanlı devletinin bahis konusu ettiğimiz 1787-1806 devresinde ki başarılı olamamasının bir takım sebepleri vardır. Bunlardan birisi yapılan savaşlarda (1787-1792, 1806-1812) bu bölgeye tayin edilen kumandanların çeşitli kavimleri teşkilâtlandırmak ve Ruslara karşı sevk etmek hususunda başarı gösterememeleridir. Bir diğer sebepte Dağıstan halkına gönderilen fermanlarda, Dağıstanlılar Rusya, İran ve Gürcistan'a karşı savaşa teşvik edilirken, diğer taraftan da Dağıstanlıların yaptıkları savaşlarda yardımsız bırakılmaları bu insanların Osmanlı devletine olan inançlarının sarsılmasına sebep oldu. En önemli sebep Osmanlı devletinin Kafkasya'da istik-

161 İsmail Berkok, *Aynı eser*, s. 415-417.

162 Şerafettin Erel, *Aynı eser*, s. 125 - 126.

rarsız bir siyaset takip etmesidir. Zira Rusya'ya karşı yaptıkları istiklâl mücadelelerinde Osmanlı devletinin maddî ve manevî desteğini bakleyen milletler onun istikrarsız tutumu yüzünden güç durumlarda kalmışlardır. Rusya da bu durumdan yararlanarak yavaş yavaş Kafkasya'da hâkimiyetini tesis etmiştir.